

Republika e Kosovës
Republika Kosova-Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government

*Ministria e Arsimit, Shkencës Teknologjisë dhe Inovacionit
Ministarstvo Obrazovanja i Nauke, Tehnologije i Inovacija
Ministry of Education, Science, Technology and Innovation*

OKVIR ZA UKLJUČIVANJE UČENICA I UČENIKA S POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA I INVALIDITETOM U VIŠE SREDNJE OBRAZOVANJE

**OKVIR ZA UKLJUČIVANJE UČENICA
I UČENIKA S POSEBNIM OBRAZOVNIM
POTREBAMA I INVALIDITETOM U VIŠE
SREDNJE OBRAZOVANJE**

Ovaj dokument je izrađen i objavljen uz podršku Evropske unije i Saveta Evrope kroz zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope „Izgradnja kapaciteta za inkluziju u obrazovanju – INCLUDE“.

Stavovi izraženi u njoj ne predstavljaju nužno zvanične stavove Evropske Unije ili Saveta Evrope.

Funded
the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Uvodna reč Ministarke

Dragi đaci,

Poštovani nastavnici, nastavnice i roditelji,

Drago mi je da u ime Ministarstva za obrazovanje, nauku, tehnologiju i inovacije Republike Kosovo, u vaše ruke donosim Okvir za uključivanje učenica i učenika sa posebnim obrazovnim potrebama u više srednje škole. Ovaj dokument je rezultat predanog rada lokalnih i međunarodnih stručnjaka za obrazovanje i ima za cilj da poveća inkluziju učenica i učenika sa posebnim potrebama u više srednje obrazovanje. Okvir igra suštinsku ulogu u obezbeđivanju jednakih mogućnosti za sve učenike sa posebnim potrebama, jer stvara mogućnosti za više srednje škole da budu spremne da obezbede kvalitetan pristup i obrazovanje svim učenicima.

Okvir za uključivanje učenica i učenika sa posebnim obrazovnim potrebama u više srednje škole pruža informacije o trenutnoj situaciji učenika ove starosne grupe, zakonima na snazi, inkluziji učenica i učenika sa posebnim potrebama, odgovornostima svih aktera i službama podrške obezbeđenim na centralnom, opštinskom i školskom nivou. U isto vreme, Okvir identifikuje izazove sa kojima se suočavaju učenice i učenici sa posebnim potrebama u višem srednjem obrazovanju i daje modele za njihovo rešavanje.

Nastavnice, nastavnici, instruktori i asistenti imaju značajnu ulogu u obezbeđivanju učešća i uspeha učenika u školama. Stoga im ovaj dokument pomaže da prepoznaju i odgovore na dodatne i specifične potrebe koje učenici/učenice sa posebnim potrebama imaju kako bi im omogućili da se kvalifikuju za tržište rada i za život.

Smernice date u ovom radu će pomoći učenicama i učenicima sa posebnim potrebama da steknu znanja i kompetencije srazmerne njihovim mogućnostima i potencijalima da budu konkurentni vršnjacima na tržištu rada. Uspešna primena Okvira za inkluziju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama u više srednje škole omogućiće bolju inkluziju, aktivnije učešće i dinamičniji razvoj potencijala ovih učenika.

Pozivam sve aktere u ovoj oblasti u obrazovanju da zajedno rade na sprovođenju ovog dokumenta u praksi, jer samo saradnjom i koordinacijom mogu uspeti da se pozabave i eliminišu barijere ovog puta za učenice i učenike sa posebnim potrebama. Uveravam vas da ćete imati moju podršku i posvećenost kao i svih koleginica i kolega u Ministarstvu prosvete, nauke, tehnologije i inovacija, u uspešnoj implementaciji okvira i drugih naknadnih dokumenata koji pomažu inkluziji u obrazovanju.

S poštovanjem,

Arberie Nagavci,
Ministarka

SADRŽAJ

Skraćenice	7
1. Uvod	9
2. Definicije osnovnih pojmova	10
3. Inkluzija u višem srednjem obrazovanju na Kosovu – pravni okvir	11
4. Izazovi s kojima se suočavaju više srednje škole u pogledu zadovoljavanja potreba učenika sa SEN i invaliditetom	12
5. Usluge podrške učenicima sa SEN i invaliditetom u redovnim višim srednjim školama na Kosovu	14
5.1. Podrška na centralnom nivou	14
5.1.1. Resursni centri	15
5.2. Podrška na opštinskom nivou	16
5.2.1. Opštinski timovi za procenu	16
5.3. Podrška na nivou škole	18
5.3.1. Nastavnik za podršku	18
5.3.2. Školski psiholog	19
5.3.3. Savetnik za profesionalnu orijentaciju	19
5.3.4. Asistent za učenika sa SEN	20
5.3.5. Tim za podršku	20
5.3.6. Podrška tokom praktičnog rada u VET	21
5.3.7. Individualni obrazovni plan (IOP)	21
5.3.7. Veličina odeljenja	21
6. Vodič za škole i nastavnike o tome kako da uključe i podrže učenike sa SEN i invaliditetom u nastavu u redovnim višim srednjim školama na Kosovu	23
6.1. Pripreme u školi	23
6.2. Identifikovanje posebnih obrazovnih potreba	24
6.3. Prilagođavanje i modifikacije zasnovane na individualnim potrebama učenika	25
6.4. Smernice za nastavnike kako bi zadovoljili potrebe učenika sa SEN i invaliditetom	26
6.5. Praktični saveti za nastavnike o tome kako upravljati inkluzivnim odeljenjem i učionicom	27
6.6. Kako pružiti podršku učenicima sa SEN i invaliditetom u višim srednjim školama	29
6.6.1. Učenici sa specifičnim teškoćama u učenju	30
6.6.2. Učenici sa intelektualnom ometenošću	31
6.6.3. Učenici sa oštećenjem sluha	32
6.6.4. Slabovidni i slepi učenici	33
6.6.5. Učenici sa fizičkim invaliditetom	34
6.6.6. Učenici sa ADHD ili ADD	35
6.6.7. Učenici sa poremećajem autističnog spektra	36
6.6.8. Učenici sa emocionalnim problemima	37
Literatura	38

Skraćenice

ADD	Poremećaj pažnje bez hiperaktivnosti
ADHD	Poremećaj pažnje praćen psihomotornim nemirom — hiperaktivnost
AI	Administrativno uputstvo
ASD	Poremećaj autističnog spektra
DVET	Odsek (Divizija) za profesionalno obrazovanje i obrazovanje odraslih
EMIS	Informacioni sistem za upravljanje obrazovanjem
IEP	Individualizovani obrazovni plan (IOP)
INCLUDE	Kapacitet za sprovođenje projekta inkluzivnog obrazovanja
KCF	Okvir kurikuluma Kosova
KESP	Strateški plan obrazovanja Kosova
MED	Opštinski direktorat za obrazovanje
MESTI	Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija
NQA	Nacionalno telo (Autoritet) za kvalifikacije
RC	Resursni centar
SEN	Posebne obrazovne potrebe
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
VET	Profesionalno obrazovanje i obuka
WG (RG)	Radna grupa

ANALITIČKI REZIME

Ovaj okvir za uključivanje učenika sa posebnim obrazovnim potrebama i invaliditetom u nastavu u više srednje obrazovanje na Kosovu pripremila je radna grupa koja je formirana pri Ministarstvu za obrazovanje, nauku, tehnologiju i inovacije (MESTI), i konsultanti Saveta Evrope Marja Matero i Gazmend Tahiraj uz podršku zajedničkog projekta EU/SE Izgradnja kapaciteta za inkluzivno obrazovanje (INCLUDE), koji finansiraju Evropska unija i Savet Evrope.

MESTI kontinuirano razvija sektorsku politiku inkluzivnog obrazovanja za sistem preduniverzitetskog obrazovanja u kome deca/učenici sa posebnim obrazovnim potrebama (SEN) i invaliditetom imaju jednake mogućnosti pristupa i učešća u radu redovnih škola.

Primena inkluzivne prakse dosad je uglavnom bila usredsređena na predškolsko, osnovno i niže srednje obrazovanje. Važno je da po završetku nižih razreda srednjeg obrazovanja učenici sa posebnim obrazovnim potrebama (SEN) i invaliditetom mogu da nastave školovanje u višim razredima redovnih srednjih škola i da dobijaju podršku u školi i učenju. Ovaj okvir je usredsređen na osnaživanje redovnih srednjih škola i nastave u višim razredima tih škola radi bolje pripremljenosti za omogućavanje i pružanje kvalitetnog obrazovanja učenicima sa SEN i invaliditetom.

Ovaj okvir sadrži obrazovanje o zakonskoj osnovanosti uključivanja učenika sa SEN i invaliditetom, kao i o izazovima s kojima se suočavaju redovne srednje škole kada u višim razredima treba da se prilagode učenicima sa SEN i invaliditetom. Okvir sadrži informacije o podršci i uslugama koje u tom smislu mogu da se dobiju na nacionalnom, opštinskom i školskom nivou i u njima se ukazuje na odgovornost različitih aktera koji rade u službama podrške.

Nastavnici imaju važnu ulogu u tome da se svim učenicima omogući da učestvuju u nastavi i uspešno je pohađaju. Učenici sa SEN i invaliditetom imaju dodatne individualne obrazovne potrebe i nastavnici u redovnim školama treba da budu svesni tih potreba. Presudno je važno da nastavnici budu obučeni i da im se pruži podrška kako bi mogli da sprovedu neophodna prilagođavanja u nastavni plan i program (kurikulum) i da ga modifikuju kada je to neophodno za učenike sa SEN i invaliditetom. Ovaj okvir sadrži informacije o posebnim obrazovnim potrebama i invaliditetu i upućuju škole i nastavnike na to kako da pruže podršku učenicima sa SEN i invaliditetom u učionicama redovnih škola.

1. Uvod

Prema važećem kosovskom zakonodavstvu, škole i druge obrazovne institucije moraju da poštuju načelo inkluzivnog obrazovanja tako što će prihvatati svu decu bez obzira na njihove fizičke, intelektualne, socijalne, jezičke ili druge uslove; dužne su, takođe da pružaju relevantnu podršku učenicima na osnovu njihovih individualnih potreba.

Ministarstvo za obrazovanje, nauku, tehnologiju i inovacije (MESTI) razvilo je inkluzivnu praksu i usluge podrške za učenike sa SEN i invaliditetom. Ta praksa se uglavnom primenjuje za učenike u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju i u nižim razredima srednjih škola. Nema podataka o tome šta se događa sa učenicima sa SEN i invaliditetom nakon što završe niže srednje obrazovanje. Neki od njih nastavljaju da pohađaju nastavu u resursnim centrima i tako stižu profesionalne kvalifikacije, neki uopšte ne nastavljaju učenje, a neki se opredeljuju za više razrede opšteobrazovnih srednjih škola. Nema pouzdanih informacija o tome kakvu podršku uživaju ti učenici u višim razredima opšteobrazovnih srednjih škola.

Da bi se ta situacija razjasnila, MESTI je u saradnji sa projektom INCLUDE u novembru 2020. sproveo istraživanje „Procena posebnih obrazovnih potreba u višim srednjim školama na Kosovu“. Rezultati procene pokazali su da većina direktora škola i nastavnog osoblja u višim razredima srednjih škola ima pozitivan stav i spremna je da omogućiti pristup nastavi učenicima sa SEN i invaliditetom. Rezultati istraživanja su takođe pokazali da se škole suočavaju sa sledećim izazovima kada je reč o uključivanju tih učenika u nastavu:

- uslovi u školama (npr. infrastruktura) loši su i nisu pogodni za učenike sa invaliditetom;
- nastavnici nisu obučeni kako da izađu u susret potrebama učenika sa SEN i invaliditetom;
- nastavnici nisu obučeni da sprovedu prilagođavanja i da modifikuju kurikulum shodno potrebama tih učenika;

- nedostaje dovoljna podrška u vidu usluga;
- nedostaje prilagođen materijal za učenje/nastavu.

Ovaj okvir se donosi radi osnaživanja škola kako bi mogle da izađu u susret posebnim i individualnim potrebama učenika i stoga okvir:

- pružaju informacije o dostupnim sistemima podrške na nacionalnom, opštinskom i školskom nivou;
- razjašnjavaju uloge i odgovornosti različitih aktera u pružanju podrške učenicima;
- daju uputstva o tome kako je moguće pružiti podršku učeniku sa SEN i invaliditetom u školi;
- pružaju nastavnicima informacije o tome kako da zadovolje potrebe učenika sa SEN i invaliditetom u učionicama redovnih škola.

Krajnji korisnici ovog okvira biće učenici sa SEN i invaliditetom.

//

Glavna svrha ovog okvira jeste da se poboljša pristupačnost i kvalitet obrazovanja za učenike sa SEN i invaliditetom u višim razredima redovnih srednjih škola.

//

2. Definicije osnovnih pojmova

Izraz posebne obrazovne potrebe i invaliditet označava teškoće i invaliditet koji mogu da se odraze na sposobnost učenja.

Prema Zakonu o preduniverzitetskom obrazovanju (član 39) dete ima teškoće u učenju:

- ako ima znatno veće teškoće u učenju nego većina dece istog uzrasta;
- ima nesposobnost koja ga sprečava ili ometa da koristi obrazovne mogućnosti one vrste koje se pružaju deci njegovog uzrasta u obrazovnoj ustanovi i/ili ustanovi za (profesionalno) osposobljavanje.

Invaliditet se može definisati na različite načine. Medicinski model opisuje invaliditet kao posledicu zdravstvenog stanja, bolesti ili povrede koja značajno i dugoročno utiče na život lica o kome je reč. Invaliditet se tumači kao stanje nekog lica koje treba sprečavati, lečiti ili zbog koga licu treba pružiti odgovarajuću negu. Društveni model naglašava ulogu fizičkih, društvenih prepreka, kao i prepreka u stavovima i komunikaciji s kojima se u životu suočavaju osobe sa invaliditetom. Te prepreke ograničavaju aktivnosti osobe sa invaliditetom više nego što to čini samo njeno zdravstveno stanje ili zdravstveno oštećenje. Funkcionalni model definiše invaliditet kao posledicu fizičkog, zdravstvenog ili kognitivnog deficita. Sam invaliditet izaziva ograničenja u funkcionisanju osobe u svakodnevnom životu.

Posebne obrazovne teškoće je izraz koji označava neurorazvojni poremećaj; taj poremećaj se odražava na učenje i obradu informacija. Najčešće posebne obrazovne teškoće jesu teškoće u čitanju (disleksija), pisanju (disgrafija), računskim radnjama (diskalkulija), motoričkim veštinama (dispaksija) i percepcijama, odnosno tumačenju (vizuelne, auditivne, taktilne i kinestetičke). Te teškoće postoje nezavisno od inteligencije i mogu bitno uticati na obrazovanje i učenje, naročito ako se tom učeniku ne pruži nikakva podrška.

Najčešći razlozi za posebne obrazovne potrebe

Oštećenje sluha

Oštećenje vida

Fizičko oštećenje

Intelektualna ometenost

Autistični spektar

Neurološki poremećaji, npr. ADD, ADHD

Poremećaji u govoru i jeziku

Emocionalni problemi i problemi ponašanja (biheproblemi)

Specifične teškoće u učenju

Izraz prilagođavanja odnosi se na promene u načinu na koji učenik uči i tim promenama su obuhvaćene izmene nastavnog materijala, upotreba asistivnih sredstava, proces podrške koji će omogućiti učeniku da efikasnije obavi nastavne zadatke.

Modifikacije se odnose na promene u tome šta se očekuje da učenik nauči. Te promene se odnose na kurikulum i na ishod obuke.

3. Inkluzija u višem srednjem obrazovanju na Kosovu – pravni okvir

Više srednje škole imaju obavezu da obezbede pristup i kvalitetno obrazovanje i da primene sva neophodna prilagođavanja za učenike sa SEN i invaliditetom. Ta obaveza i pravni okvir uređeni su Zakonom br. 04/L032 o preduniverzitetskom obrazovanju (2011) i Zakonu o profesionalnom obrazovanju i osposobljavanju br. 04/L-138.

Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju definiše inkluzivno obrazovanje u skladu sa odredbama Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1989), Izjava iz Salamanke (1994) i Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom (2007).

Prema Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom, pravo na obrazovanje nalaže:

- da osobe sa invaliditetom ne budu isključene iz sistema opšteg obrazovanja na osnovu invaliditeta, kao i da deca sa invaliditetom ne budu isključena iz slobodnog i obaveznog osnovnog ili srednjeg obrazovanja, na osnovu invaliditeta;
- da osobe sa invaliditetom imaju pristup inkluzivnom, kvalitetnom i slobodnom osnovnom i srednjem obrazovanju, ravnopravno s drugima u zajednici u kojoj žive;
- da se obezbedi razumno prilagođavanje, shodno potrebama pojedinca na kojeg se to odnosi;
- da osobe sa invaliditetom dobiju potrebnu podršku u okviru sistema opšteg obrazovanja radi svog efikasnijeg obrazovanja;
- da efektivne mere individualizovane podrške budu obezbeđene u sredinama koje maksimalno pogoduju akademskom i društvenom razvoju, u skladu sa ciljem punog uključivanja.

Princip inkluzivnog (sveobuhvatnog) obrazovanja znači da:

- obrazovne ustanove ili ustanove za osposobljavanje treba da prihvate svu decu bez obzira na njihovo fizičko, intelektualno, socijalno, jezičko ili bilo koje drugo stanje i da promovišu integraciju i kontakt među decom;
- posebne obrazovne sredine ili specijalne škole opravdane su samo onda kada se na stručnoj osnovi smatra nepraktičnim da se neko dete upiše u redovnu opštinsku školu ili ustanovu za osposobljavanje.

(Zakon br. 04/L-032 o preduniverzitetskom obrazovanju, član 40)

Pored toga, inkluzija je prvi ključni prioritet Strateškog plana obrazovanja na Kosovu (KESP) i Akcionog plana 2017. uz taj strateški plan i jedna je od ključnih osnova Okvirnog kurikulumu Kosova (KCF) 2017. Izrađena su mnogobrojna administrativna uputstva kao podrška sprovođenju zakona i ta uputstva sadrže smernice za opštine i škole, uključujući tu više srednje škole.

4. Izazovi s kojima se suočavaju više srednje škole u pogledu zadovoljavanja potreba učenika sa SEN i invaliditetom

Prema rezultatima „Procene posebnih obrazovnih potreba u višim srednjim školama na Kosovu”, koju je sproveo projekat INCLUDE u novembru 2020, izazovi s kojima se suočavaju više srednje škole kada uključuju učenike sa SEN i invaliditetom obuhvataju sledeće:

- uslovi u školama (npr. infrastruktura) loši su i nisu pogodni za učenike sa invaliditetom;
- nastavnici nisu obučeni kako da izađu u susret potrebama učenika sa SEN i invaliditetom;
- nastavnici nisu obučeni da sprovedu prilagođavanja i da modifikuju kurikulum shodno potrebama tih učenika;
- nedostaje dovoljna podrška u vidu usluga;
- nedostaje prilagođen materijal za učenje/nastavu.

Tim izazovima ćemo se baviti u narednim poglavljima.

Obrazovanje i nastava u redovnim višim srednjim školama zasnivaju se na Novom okvirnom kurikulumu za preduniverzitetsko obrazovanje (KCF). Tu se definiše učenje i razvoj znanja, veština, vrednosti i stavova na osnovu toga što se uzimaju u obzir potrebe za pripremom mladih ljudi da preuzmu odgovornost za sopstveni život, da učestvuju u društvu kao aktivni i kompetentni građani i da se uspešno uključe u konkurenciju na tržištu rada. S tih razloga učenici će biti izloženi jednom izazovnijem procesu sticanja znanja i razvoja svog intelektualnog, emocionalnog i fizičkog potencijala. To može izazvati izazove i prepreke za neke učenike sa SEN i invaliditetom.

Cilj opšteg višeg srednjeg obrazovanja jeste priprema učenika za pohađanje univerziteta. Ishodi učenja utvrđeni su u Osnovnom kurikulumu (jezgro kurikuluma) KCF, a standardi zahtevaju da učenici steknu relativno visok nivo kognitivnih veština. Na kraju školovanja učenici pokazuju svoje znanje na nacionalnim maturalnim ispitima tako da je, kada je reč o opštem višem srednjem obrazovanju, prostor za modifikaciju kurikuluma vrlo ograničen.

Međutim, različitim prilagođavanjima olakšava se i podržava većina učenika sa SEN i invaliditetom tako da oni mogu da postignu isti onakav uspeh kao i bilo koji drugi učenik tokom školovanja. Jedini izuzetak čine učenici sa intelektualnim teškoćama zato što oni imaju obimne teškoće u sticanju novih znanja zbog slabih kognitivnih veština i nesposobnosti za apstraktno mišljenje. Zato se snažno preporučuje da se učenici sa intelektualnim invaliditetom usmeravaju ka izboru onih profila VET koji su primereni njihovim sposobnostima.

Višem srednjem profesionalnom obrazovanju cilj je priprema učenika za tržište rada. Osnovni elementi profesionalnog obrazovanja i osposobljavanja na sledeći način su utvrđeni u Zakonu o profesionalnom obrazovanju i obuci (2013): 1) inkluzija; 2) pristup, transfer i napredak; 3) teorijsko učenje i profesionalna praksa; 4) sadašnje i buduće potrebe privrede i 5) pružanje podrške razvoju profesionalne karijere koje treba da predstavlja sastavni deo celoživotnog učenja. VET kvalifikacije zasnivaju se na zahtevima Okvirnog kurikuluma Kosova, osnovnog VET kurikuluma i Nacionalnom kvalifikacionom okviru (KESP 2017–2021, str. 80).

Neki vidovi invaliditeta mogu dovesti do određenih ograničenja u smislu obavljanja zadataka na poslu. Zato je kada se bira profil profesionalnog obrazovanja, potrebno da se učeniku sa SEN i invaliditetom obezbedi savetovanje u smislu profesionalne orijentacije (vidi Poglavlje 5.3.3.) kako bi se osiguralo da je odabrani profesionalni profil pogodan za datog učenika.

Primer stručnog obrazovanja u Finskoj

- Zdravstveno stanje ili sposobnost funkcionisanja kandidata ne smeju biti prepreka za prijem, ali moraju biti ispunjeni svi bezbednosni uslovi koji se odnose na kvalifikacije za obavljanje praktičnih zadataka.
- Nacionalna agencija za obrazovanje Finske utvrdila je zdravstvene uslove i ti uslovi su dostupni na internetu.
- Onaj ko organizuje i sprovodi obrazovanje mora obavestiti kandidata o medicinskim zahtevima i drugim uslovima koje je potrebno ispuniti za određenu kvalifikaciju.
- Primer br. 1: U zdravstvenim uslovima za sticanje kvalifikacije u oblasti socijalnog i humanitarnog rada utvrđene su sledeće prepreke koje onemogućuju prijem na školovanje u datoj sferi: psihoza, depresija, fizičko stanje ili invaliditet koji onemogućuju obavljanje praktičnog rada, zloupotreba alkohola ili narkotika, a postoji i uslov da je za kvalifikacije koje omogućuju rad sa decom i mladima neophodno da kandidat ne poseduje krivični dosije;
- Primer br. 2: U zdravstvenim uslovima za sticanje kvalifikacija u oblasti šumarstva i sticanje stručnosti u oblasti šumarstva i prevoza drvene građe navode se sledeće prepreke koje onemogućuju prijem na školovanje u toj oblasti: insulin zavisni dijabetes, epilepsija ili druge bolesti ili poremećaji sistema ravnoteže, oštećenje vida ili sluha koje se ne može ispraviti asistivnim sredstvima, kardiovaskularna oboljenja, oboljenja disajnih puteva koja smanjuju stepen fizičke izdržljivosti i otežavaju rad na terenu, u prirodi, bolesti mišićnog i skeletnog sistema, mentalni poremećaji, zloupotreba droge ili drugih psihoaktivnih supstanci.
- Stručni savetnici za profesionalnu orijentaciju imaju važnu ulogu kada treba usmeriti učenike devetog razreda da odaberu ispravan put za svoje dalje obrazovanje i kasnije, tokom VET školovanja.

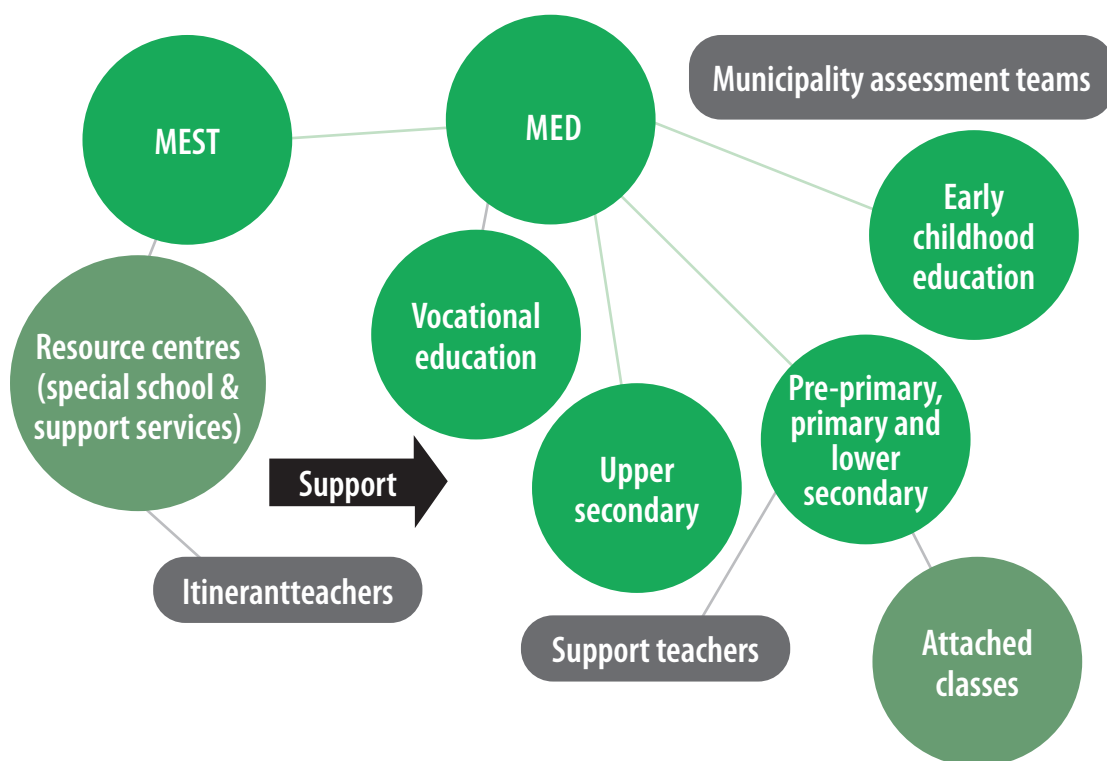
Preporuke

- Za svaki VET profil treba utvrditi minimalne zdravstvene zahteve za prijem na školovanje. Na taj način bi se izbegle situacije da neki učenik sa SEN i invaliditetom nije u stanju da ispuni bezbednosne uslove za obavljanje praktičnih radnih zadataka.
- Na osnovu individualnih sposobnosti i rezultata koje učenik postigne nastavnici u srednjim stručnim školama mogu modifikovati program i odrediti koji su to moduli koje taj učenik treba da završi ili koji treba da budu modifikovani.
- Učenici sa SEN i invaliditetom koji ne mogu da završe kompletan program nastave za sticanje stručnih kvalifikacija treba da dobiju sertifikat u kome se precizno utvrđuje koji su deo kvalifikacija stekli. To im može pomoći da dobiju posao i da rade ne kao potpuno kvalifikovani stručni radnici, ali na primer kao pomoćnici stručnih radnika.
- Ako učenici nisu u stanju da nastave ili da završe školovanje, školske vlasti će u saradnji sa samim učenikom, njegovim roditeljima i školskim timom za podršku usmeriti tog učenika na onaj vid školovanja koji mu je primeren.
- Obrazovni program se može modifikovati tako da učenici sa SEN i invaliditetom mogu ostvariti ciljeve koji su najbliži ciljevima koje postižu ostali učenici.
- Škola, odnosno onaj ko pruža usluge obrazovanja snosi odgovornost za utvrđivanje kriterijuma za modifikovano ocenjivanje učenika i oni koji kreiraju te kriterijume treba da budu potpuno svesni šta je to što čini jezgro veština i kompetencija u svakoj profesiji, kao i načina na koji učenici mogu da postignu te veštine i kompetencije. Osnovno načelo jeste da se učeniku sa SEN i invaliditetom pomogne da postigne iste ciljeve učenja kao i svaki drugi učenik.
- Ako učenik uprkos svoj dodatnoj podršci koju dobija ne postigne odgovarajući nivo osposobljenosti/znanja prema prihvaćenim kriterijumima, onda ciljevi učenja i kriterijumi ocenjivanja takođe mogu biti modifikovani. Kada takvi učenici diplomiraju, oni dobijaju sertifikat o svom školovanju, a modifikovani ciljevi se evidentiraju u IOP svakog učenika.

5. Usluge podrške učenicima sa SEN i invaliditetom u redovnim višim srednjim školama na Kosovu

Da bi se omogućila inkluzija studenata sa SEN i invaliditetom, potrebno je da se učenicima ponudi relevantna podrška koja će se zasnivati na njihovim individualnim potrebama (Zakon br. 04/L –032). Usluge podrške na Kosovu funkcionišu na tri nivoa: nacionalnom, opštinskom i školskom. Na slici 1. prikazan je pregled postojećih usluga podrške za zadovoljavanje posebnih obrazovnih potreba učenika u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu.

Usluge podrške radi zadovoljenja posebnih obrazovnih potreba u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu

SLIKA 1. Usluge podrške (Mapa puta za raznolikost i inkluzivnost preduniverzitetskog obrazovanja na Kosovu, 2017).

Usluge podrške učenicima sa SEN i invaliditetom uz tačne uloge i dužnosti različitih aktera biće predstavljene u narednim poglavljima.

5.1. Podrška na centralnom nivou

Prema Zakonu o preduniverzitetskom obrazovanju Ministarstvo je dužno da obezbedi sveobuhvatnu politiku za inkluziju učenika s posebnim potrebama. Ministarstvo pruža tehničku pomoć opštinama kako bi obezbedile adekvatnost školskih zgrada i opreme u skladu s međunarodnim zdravstvenim i bezbednosnim standardima i standardima zaštite životne sredine, pristupačnosti za učenike i osoblje sa fizičkim invaliditetom i asistivnu opremu radi podrške inkluzivnom obrazovanju (Zakon br. 04/L –032).

Ministarstvo za nauku, tehnologiju i inovacije (MESTI) nadležno je za:

- Razvoj sektorskih politika za inkluzivno obrazovanje, uz poseban naglasak na decu sa SEN;
- Rukovođenje nastavnim osobljem koje radi sa decom sa SEN u resursnim centrima;
- Koordinaciju i planiranje aktivnosti u oblasti inkluzivnog obrazovanja sa institucijama, opštinama i lokalnim i međunarodnim organizacijama;
- Monitoring kvaliteta obrazovnog procesa koji se pruža učenicima sa SEN i invaliditetom na svim nivoima preduniverzitetskog obrazovanja.

5.1.1. Resursni centri

Resursni centri su nekadašnje specijalne škole koje su transformisane tako da više ne funkcionišu samo kao specijalne škole već i kao resursni centri za pružanje usluga podrške učenicima sa SEN i invaliditetom, kao i podrške njihovim nastavnicima u redovnim školama na svim nivoima preduniverzitetskog obrazovanja. Uslugama pet postojećih resursnih centara obuhvaćena je cela zemlja.

Resursni centri imaju tri glavne funkcije:

- 1) da pružaju podršku redovnim školama;
- 2) da sačine odgovarajući nastavni materijal i materijal za učenje koji će u redovnim školama koristiti učenici sa SEN;
- 3) da obezbede obuku za nastavnike u redovnim školama.

Dužnosti u pogledu usluga podrške:

- Razvoj, kompilacija i podela materijala za podršku učenicima sa SEN i invaliditetom u redovnim školama;
- Organizovanje akreditovanih kurseva za nastavnike koji predaju i učenicima sa SEN i invaliditetom;
- Saradnja sa opštinskim timovima za procenu u vezi sa raspoređivanjem učenika sa SEN i invaliditetom i podrškom tim učenicima;
- Usluge putujućih nastavnika.

Putujući nastavnici su pripadnici nastavnog osoblja resursnih centara koji imaju važnu ulogu u pružanju podrške redovnim školama. Oni posećuju škole širom Kosova kako bi:

- pružili podršku u razvoju IOP učenika;
- davali savete nastavnicima u redovnim školama o tome kako da podučavaju učenike sa SEN i invaliditetom;
- obezbedili tehničku opremu za učenike sa SEN i invaliditetom;
- identifikovali potrebe za obukom nastavnika u redovnim školama;
- identifikovali potrebe za didaktičkim materijalom u redovnim školama.

Resursni centri kao ustanove koje organizuju i drže obuku

MESTI je ovlastio resursne centre da drže akreditovane kurseve obuke za nastavnike koji predaju učenicima sa SEN i invaliditetom. Ti programi obuke menjaju se s vremena na vreme, zavisno od potreba samih nastavnika.

Preporuke:

- Treba povećati broj putujućih nastavnika.
- Putujući nastavnici treba da budu spremni da rade u višim srednjim školama i da budu upoznati sa raznim profilima VET (profesionalno obrazovanje i osposobljavanje).
- Treba povećati broj zaposlenih u resursnim centrima koji rade na uslugama podrške.
- Treba povećati novčana sredstva namenjena obuci.
- Treba pojačati obuku u višim srednjim školama u vezi s temama koje se odnose na IOP, izradu didaktičkog materijala, zadovoljavanje potreba učenika sa SEN i invaliditetom u redovnim školama.

5.2. Podrška na opštinskom nivou

Zakonom o preduniverzitetskom obrazovanju od opština se zahteva da obezbede inkluzivno obrazovanje za sve učenike, uključujući učenike sa SEN i invaliditetom, kako je to opisano u Poglavlju 3. Na opštinskom nivou usluge podrške učenicima sa SEN i invaliditetom obuhvataju usluge opštinskog tima za procene, čiji rad koordiniše Opštinski direktorat za obrazovanje – MED.

Preporuke:

- Svaka viša srednja škola treba da ima nastavnika za podršku, školskog psihologa i savetnika za profesionalnu orijentaciju, kao i asistenta za učenike sa SEN.
- Ako to nije moguće, snažno preporučujemo da opštinski direktorati za obrazovanje zaposle stručna lica specijalizovana za te oblasti kako bi svako od njih mogao da pruža usluge dvema školama, a ne jednoj.

Odgovornosti tih stručnih lica opisane su u poglavlju 5.3 „Usluge podrške na nivou škole“.

Opštinski direktorati za obrazovanje primenjuju sektorsku politiku MESTI, uključujući sektorsku politiku koja se odnosi na obrazovanje učenika sa SEN i invaliditetom. Oni koordinišu i planiraju aktivnosti opštinskih timova za procenu; pružaju pomoć kako bi se povećalo učešće učenika sa SEN i invaliditetom na svim nivoima preduniverzitetskog obrazovanja; pružaju podršku organizaciji obrazovanja za decu/učenike sa SEN i invaliditetom u opštinama u kojima ta deca/učenici žive.

Pored toga, MED ima i sledeće dodatne odgovornosti:

- da saraduje sa resursnim centrima i drugim institucijama kako bi se stvorili uslovi za inkluzivno obrazovanje;
- da planira i koordiniše profesionalnu obuku za nastavnike u oblasti inkluzivnog obrazovanja;
- da nadzire i koordiniše rad nastavnika koji predaju učenicima sa SEN;
- da planira i koordiniše proces identifikovanja dece sa SEN i invaliditetom;
- da saraduje sa školama kako bi zajednički sačinili analizu potreba učenika sa SEN i invaliditetom;
- da povezuje škole, nastavnike i učenike sa SEN sa resursnim centrima i njihovim uslugama podrške (vidi poglavlje 5.1);
- da koordiniše i mobilise resurse potrebne za učenike sa SEN i invaliditetom u višim srednjim školama;
- da saraduje sa višim srednjim školama radi opredeljivanja i efikasnog korišćenja ljudskih i finansijskih resursa;
- da se stara za organizovanje odgovarajućeg prevoza do škole dece sa SEN i invaliditetom;
- da podrži više srednje škole i pomogne im u razvoju planova podrške za učenike sa SEN i invaliditetom.

Plan podrške se može pripremiti za datu školsku godinu ili za neki kraći period, zavisno od potreba učenika o kome je reč. Taj plan se može sačiniti:

- u saradnji sa odabranim resursnim centrima (RC) i višom srednjom školom, kao i samim učenikom sa SEN i invaliditetom; ili
- u saradnji sa osobljem koje je u datom trenutku zaduženo za pružanje podrške (psihologom, nastavnikom koji pruža podršku, personalnim asistentom učenika sa SEN) u višim srednjim školama; ili
- taj plan može sačiniti školski tim za podršku u čijem su sastavu psiholog, pedagog, nastavnik za podršku, asistent učenika sa SEN i savetnik za profesionalnu orijentaciju.

Pored toga, opštinski direktorat može podržati škole tako što će im iznositi određene sugestije i razmenjivati sa njima ideje o tome kako da poboljšaju uslove i okruženje da bi školski objekti bili pristupačniji učenicima. To bi moglo da znači poboljšanje fizičkih uslova u školi tako što će se na primer izgraditi odgovarajuće rampe, što će se obratiti pažnja na odgovarajuće osvetljenje, što će se posebno voditi računa o tome da toaleti budu čisti i pristupačni i što će se poboljšavati ostali fizički uslovi u školama.

5.2.1. Opštinski timovi za procenu

Svaka opština treba sama ili u saradnji sa drugim opštinama da formira tim za stručnu procenu i tim za podršku učenicima sa specijalnim obrazovnim potrebama kako bi se pružala spoljna podrška obrazovnim institucijama i institucijama za osposobljavanje i kako bi se obezbedilo savetovanje i usmeravanje za nastavnike, učenike i roditelje (Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju, član 41).

Učenici koji pohađaju više srednje obrazovanje imaju pravo da onda kada im je to potrebno, koriste usluge opštinskih timova za procenu.

Ciljevi te procene su sledeći:

- proceniti sposobnosti, interese i potrebe učenika;
- dati preporuke o nastavnim metodima, pomoći i drugim vidovima prilagođavanja neophodnim da bi učenik mogao da uči i da ostvari svoje opšte blagostanje;
- da definišu potrebe za posebnom opremom neophodnom u procesu učenja;
- da daju preporuke o raspoređivanju učenika.

Zahtev za stručnu procenu može uputiti roditelj, direktor škole kada to zatraži nastavnik, opštinski direktorat za obrazovanje, zdravstveni stručnjak i direktor opštinskog centra za socijalni rad. Zahtev za procenu mora biti upućen MED.

U Administrativnom uputstvu 16/2017 utvrđena je procedura za sprovođenje pedagoške procene dece/učenika s posebnim obrazovnim potrebama, kao i način na koji funkcionišu timovi za procenu.

U sastavu tima za procenu su sledeći stalni i ostali članovi:

- opštinski službenik zadužen za inkluzivno obrazovanje koji je istovremeno i koordinator tima;
- psiholog;
- pedagog/ specijalni pedagog;
- socijalni radnik;
- nastavnik za podršku ili putujući nastavnik;
- neko od ostalih zaposlenih zavisno od potreba i od vrste invaliditeta učenika;
- član kojeg tim poziva na osnovu utvrđenih potreba;
- razredni nastavnik/nadzornik (nastavnik).

Pored toga, u tim za stručnu procenu mogu biti pozvani i drugi eksperti zavisno od individualnih potreba i karakteristika učenika, npr. neko od nastavnika tog učenika i/ili drugi eksperti.

Sve vreme tokom procene roditelj mora prisustvovati proceni i biti konsultovan.

Tim za procenu može imati na primer sledeće nadležnosti:

- da sprovede pedagošku procenu;
- da utvrdi koju obrazovnu instituciju učenik treba da pohađa;
- da donese odluku o vrsti nastave koja će tom učeniku biti ponuđena;
- da donese odluku o asistivnim sredstvima i opremi neophodnoj za tog učenika;
- da donese odluku o uslugama rehabilitacije tog učenika;
- da donese odluku o odgovarajućem prevozu koji je potreban za tog učenika.

Svi učenici koji dobiju odluku tima za procenu o posebnim obrazovnim potrebama treba da imaju i individualizovani obrazovni plan (IOP). Timovi za procenu mogu da daju preporuke u vezi sa sadržajem IOP. Osnovni cilj procene jeste da se identifikuju potrebe i da se obezbede resursi za podršku.

Iako opštinski timovi za procenu do sada nisu bili u velikoj meri uključeni u procenu učenika koji pohađaju više srednje obrazovanje, oni su ovlašćeni da se angažuju na svim nivoima preduniverzitetskog obrazovanja.

Timovi za podršku treba da pruže podršku učenicima sa SEN i invaliditetom koji pohađaju više srednje obrazovanje tako što će

- davati preporuke za izradu individualizovanog plana obrazovanja za procenu IOP za učenike sa SEN i invaliditetom;
- davati preporuke o metodima nastave koje treba ponuditi učeniku sa SEN i invaliditetom;
- doneti odluku o asistivnim sredstvima i opremi koja je potrebna tom učeniku;
- doneti odluku o rehabilitaciji koja je potrebna za tog učenika koji pohađa višu srednju školu;
- davati preporuke o vrsti podrške i merama bezbednosti neophodnim za tog učenika tokom obavljanja prakse u sklopu profesionalne obuke;
- davati preporuke na osnovu kojih bi učenici sa SEN i invaliditetom mogli odabrati neke druge moguće obrazovne profile.

5.3. Podrška na nivou škole

Da bi mogle da drže nastavu učenicima sa SEN i invaliditetom u višim razredima redovnih srednjih škola, te škole moraju imati adekvatne usluge podrške i osoblje koje je kadro da zadovolji potrebe učenika. U ovom poglavlju predstavljamo osnovne usluge podrške učenicima sa SEN i invaliditetom koje oni mogu da dobiju u višim srednjim školama. Te usluge obuhvataju rad nastavnika za podršku, psihologa, savetnika za profesionalnu orijentaciju, timova za podršku, personalnih asistenata za učenike sa SEN, pružanje podrške tokom praktičnog rada i korišćenje individualizovanih obrazovnih planova.

5.3.1. Nastavnik za podršku

Nastavnik za podršku je obrazovni stručnjak koji radi u redovnoj školi i zadužen je za pružanje podrške u obrazovanju učenika sa SEN i invaliditetom. On nije zadužen za nastavu iz određenog predmeta nego je odgovoran za pružanje podrške svim učenicima koji se suočavaju sa preprekama u učenju ako su te prepreke prouzrokovane njihovim posebnim obrazovnim potrebama, invaliditetom ili nekim drugim stanjem.

Dužnosti nastavnika za podršku u redovnim osnovnim i nižim srednjim školama obuhvataju sledeće:

- da identifikuje i pruži podršku učenicima sa SEN i invaliditetom;
- da planira i organizuje zajedničku nastavu sa nastavnicima koji predaju u redovnim razredima u odeljenjima u kojima ima učenika sa SEN i invaliditetom;
- da radi individualno sa učenikom sa SEN i invaliditetom;
- da razvije individualizovani plan u saradnji sa ostalim stručnjacima za podršku i samim učenikom;
- da nastavnicima koji drže redovnu nastavu pruža pomoć i daje im savete o tome kako da rade sa učenicima sa SEN i invaliditetom;
- da u saradnji sa nastavnicima koji drže redovnu nastavu razvije alternativni didaktički materijal koji će moći da koriste učenici sa SEN i invaliditetom.

Dužnosti nastavnika za podršku u višim srednjim školama obuhvataju sledeće:

- da pruža podršku u izradi IOP za učenike sa SEN i invaliditetom;
- da savetuje i pruža podršku drugim nastavnicima u školama za profesionalno obrazovanje i osposobljavanje o tome kako da u tim školama predaju učenicima sa SEN i invaliditetom;
- da pruža podršku učenicima sa SEN i invaliditetom kako bi oni mogli da ostvare ciljeve kurikuluma i modifikovane neposredne ciljeve na osnovu svojih IOP;
- da pruža podršku nastavnicima u školama za profesionalno obrazovanje i osposobljavanje kada treba da modifikuju zadatke u okviru određenih modula na osnovu specifičnih potreba učenika sa SEN i invaliditetom;
- da modifikuje i kreira alternativni didaktički materijal koji će moći da koriste učenici sa SEN i invaliditetom;
- da brižljivo planira zajedno sa instruktorima praktične nastave ili nadležnim nastavnicima radnu praksu za učenike sa SEN i invaliditetom koja će se temeljiti na njihovim potrebama i sposobnostima;
- da pruža podršku učenicima sa SEN i invaliditetom tokom radne prakse koju obavljaju u školama za profesionalno obrazovanje i osposobljavanje;
- da se stara o fizičkoj i psihološkoj bezbednosti učenika sa SEN i invaliditetom tokom radne prakse koju ti učenici obavljaju.

Preporuke:

- Do sada su nastavnici za podršku bili zaposleni samo u osnovnim i nižim srednjim školama na Kosovu.
- Budući da većina viših srednjih škola na Kosovu već imaće više učenika sa SEN i invaliditetom, nastavnici za podršku su veoma potrebni u višim srednjim školama.
- Svaka viša srednja škola, a naročito škole za profesionalno obrazovanje i osposobljavanje, treba da ima svog nastavnika za podršku.
- Ako to nije moguće, opštinski direktorat za obrazovanje treba da zaposli jednog nastavnika za podršku koji će raditi u dvema školama u datoj opštini. To bi se moglo postići prekvalifikacijom nastavnika koji nemaju dovoljan broj časova.
- U školama za profesionalno obrazovanje i osposobljavanje (VET) nastavnici za podršku mogli bi da budu nastavnici stručne nastave ili neko drugi iz reda nastavnog osoblja koji ima odgovarajuće radno iskustvo u srednjoj stručnoj školi. Budući nastavnici za podršku treba da imaju iskustvo i da budu motivisani za rad sa učenicima sa SEN.
- Program obuke treba prilagoditi nastavnicima za podršku u VET školama.

5.3.2 Školski psiholog

Školski psiholog je član nastavnog kolektiva zaposlen u školi koji spada u nenastavno stručno osoblje (Administrativno uputstvo 34/2014). Dužnosti i zadaci školskog psihologa obuhvataju sledeće:

- da pruža doprinos nastavnom procesu i da unapređuje emocionalni, društveni i lični razvoj učenika;
- da pruža podršku i pomoć prilikom identifikovanja učenika sa teškoćama u učenju i darovitih učenika i da pruže različitu individualnu ili grupnu podršku učenicima u vidu sesija psihološkog savetovanja;
- da radi sa učenicima na razvoju strategija za učenje, društveni i lični razvoj, razvoj samokontrole i drugih kognitivnih veština;
- da pomaže u pripremi individualizovanih programa učenja za učenika;
- da saraduje sa nastavnicima i drugim pripadnicima školskog osoblja;
- da drži konsultacije sa roditeljima i nastavnicima i ostalim pripadnicima školskog osoblja u cilju poboljšanja atmosfere za učenje i zdravstvenog stanja učenika;
- da drži konsultacije o primeni najboljih vidova nastavne prakse u saradnji sa školskim pedagogom;
- da daje informacije i drži obuku u vezi sa primenom nastavnih teorija.

Preporuka:

- Uloga školskog psihologa u višim srednjim školama izuzetno je važna za dobro funkcionisanje učenika.
- U svakoj višoj srednjoj školi trebalo bi da bude zaposlen psiholog sa punim radnim vremenom.

5.3.3. Savetnik za profesionalnu orijentaciju

Svrha profesionalne orijentacije jeste da se učenicima pruži podrška tokom školovanja i da se osigura da oni steknu upravo ona znanja i veštine koji su im neophodni za prelazak na dalje studije ili za ulazak na tržište rada.

Zakon br. 04/L-138 o VET na Kosovu (2013) utvrđuje da „pružanje podrške profesionalnom razvoju učenika predstavlja sastavni deo celoživotnog učenja” i da „profesionalna orijentacija i usmeravanje treba da budu sastavni deo svih programa koje pružaju VET institucije”.

Godine 2017. razrađen je i verifikovan standard za profesionalnu orijentaciju na nivou V, a to je odobrilo i Nacionalno telo (autoritet) za kvalifikacije. NQA je potvrdilo kvalifikacije za prvu grupu od 40 kandidata.

Dužnosti savetnika za profesionalnu orijentaciju obuhvataju na primer:

- Informacije o karijeri: da podiže svest učenika i onih koji su završili školovanje o različitim profesijama, mogućnostima za razvoj karijere, mogućnostima za zapošljavanje, stanju na tržištu rada i trendovima itd., kao i da daje povratne informacije o biografskim podacima koje učenici dostavljaju i savetuje učenike o svim aspektima procesa traženja posla/ obavezne prakse u nekom preduzeću.
- Razvoj karijere: da priprema, organizuje i vodi kratke kurseve za učenike na kojima će im se bliže objasniti razne teme u vezi sa razvojem karijere.
- Angažovanje poslodavaca: da privlači poslodavce da saraduju sa školom i centrom za profesionalni razvoj kroz različite terenske akcije, umrežavanje, preko kontakata sa nastavnicima i bivšim učenicima; da podstiče poslodavce da se uključe u aktivnosti i programe centara za profesionalnu obuku; promovise obaveznu praksu i mogućnosti učenja kroz rad koje poslodavci mogu da ponude.

Na Kosovu je osnovano 15 centara za razvoj karijere (profesionalnu orijentaciju). Među tim centrima ima 13 onih koji funkcionišu u okviru škola za profesionalno obrazovanje i osposobljavanje. Jedan centar radi na Univerzitetu u Prištini, a jedan je osnovao Opštinski direktorat za obrazovanje u Prištini.

Centri koji su organizovani u VET školama zapošljavaju po dva savetnika za profesionalnu orijentaciju: jedan je zadužen za profesionalnu orijentaciju, a drugi za uspostavljanje saradnje sa privrednim subjektima.

Podrška savetnika za profesionalnu orijentaciju veoma je potrebna upravo učenicima sa SEN i invaliditetom u VET školama. Savetnici za profesionalnu orijentaciju pružaju podršku učenicima sa SEN i invaliditetom kako bi oni odabrali odgovarajući profil, mogli uspešno da tragaju za poslom i zadrže motivaciju tokom školovanja.

Dužnosti savetnika za profesionalnu orijentaciju u pružanju podrške učenicima sa SEN i invaliditetom obuhvataju sledeće:

- da pruža podršku učenicima sa SEN da izaberu pravi profil kada se upisuju u VET školu tako što će im se pružiti detaljne informacije o određenim stručnim profilima i ukazati na mogućnosti zapošljavanja po sticanju diplome;
- da pruža podršku timu za IOP;
- da pruža podršku učenicima sa SEN da ostvare ciljeve utvrđene u IOP;
- da pruža podršku učenicima sa SEN kada po sticanju diplome krenu u potragu za poslom.

Preporuka:

- Svaka VET škola treba da ima savetnika za profesionalnu orijentaciju koji pruža podršku učenicima sa SEN i invaliditetom. Savetnicima za profesionalnu orijentaciju potrebna je odgovarajuća obuka o tome kako da pružaju podršku i kako da svojim savetima usmeravaju učenike sa SEN.

5.3.4. Asistent za učenika sa SEN

Asistent za učenike sa SEN (asistent u nastavi) predstavlja novu profesiju na Kosovu. Iskustva asistenata za decu sa SEN u osnovnim i nižim srednjim školama su izvanredna, a njihove usluge u redovnim višim srednjim školama takođe su veoma potrebne. U VET školama uloga asistenta tokom praktične nastave i radne prakse mogla bi biti izuzetno važna kako bi učenici sa SEN postizali uspeh u školovanju.

Dužnosti pomoćnika za učenike sa SEN i invaliditetom razlikuju se zavisno od individualnih potreba učenika, potreba odeljenja i želja nastavnika.

Asistent za učenike sa SEN i invaliditetom može na primer biti dužan da obavlja sledeće zadatke:

- da pruža tehničku pomoć učeniku sa SEN i invaliditetom, nastavniku i odeljenju, potpuno u skladu sa postojećim potrebama;
- da pruža ličnu podršku učeniku sa SEN i invaliditetom;
- da pomaže u pripremi nastavnog materijala za učenika sa SEN;
- da se stara o tome da ta oprema i asistivni uređaji budu spremni i funkcionalni;
- da pomaže učeniku sa SEN i invaliditetom u pisanju, čitanju, vežbama, objašnjenjima, pripremi školske torbe kretanju itd.;
- da pomaže učeniku da vodi beleške, zapisuje nastavne jedinice, utvrđuje ključne reči, nove pojmove ili postupke u matematici, onda kada je to potrebno;
- da, prema potrebi, dovodi učenika u školu, pomaže mu u hodanju/korišćenju invalidskih kolica ako nije u stanju da se samostalno kreće;
- da pruža podršku u obavljanju radne prakse u skladu sa instrukcijama nastavnika i sa učenikovim potrebama.

Preporuka:

- U višim srednjim školama treba zaposliti asistente za učenike sa SEN.
- Broj potrebnih asistenata zavisi od broja učenika sa invaliditetom i od vrste invaliditeta učenika.

5.3.5. Tim za podršku

Tim za podršku ima u svom sastavu nastavnika za podršku, školskog psihologa, asistenta za decu sa posebnim potrebama i savetnika za profesionalnu orijentaciju. Glavni zadatak tima za podršku jeste da sačini plan i pruži podršku učeniku sa SEN i invaliditetom koji pohađa više razrede srednje škole.

Preporuke:

- Ako opština nema dovoljno finansijskih sredstava i resursa da obezbedi jednog nastavnika za podršku i/ili školskog psihologa za svaku školu, preporučuje se da se zaposli jedan nastavnik za podršku / školski psiholog koji će opsluživati dve škole.
- Kako bi se obezbedila koordinisana i delotvorna podrška učenicima sa SEN i invaliditetom i njihovim nastavnicima, preporučuje se da se osnuju timovi za podršku u svakoj višoj srednjoj školi.

5.3.6. Podrška tokom praktičnog rada u VET

Preporuke:

- Instruktori praktične nastave na radnim mestima gde se obavlja radna praksa treba da budu obučeni da izađu u susret potrebama učenika sa SEN i invaliditetom. Obuka treba da bude praktično orijentisana, da se odvija individualno na mestu na kome se obavlja radna praksa i treba da bude prilagođena individualnim potrebama učenika sa SEN i invaliditetom.
- Učenik sa SEN treba sam u saradnji sa nastavnikom VET i nastavnikom za podršku da usmeri instruktora praktične nastave i ukaže mu na to koja mu je vrsta podrške potrebna.
- Jedan nastavnik iz VET škole treba da održava stalni kontakt i pruža kontinuiranu podršku učeniku i instruktoru praktične nastave putem telefonskih poziva i poseta mestu na kome se obavlja radna praksa. Potreba za podrškom treba da bude naznačena i u individualizovanom nastavnom planu (IOP) samog učenika.

5.3.7. Individualni obrazovni plan (IOP)

Zakonom o preduniverzitetskom obrazovanju (član 41) utvrđuje se da sadržaj nastave za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama treba da bude definisan u individualnim obrazovnim planovima.

IOP je pedagoški dokument koji sadrži opis posebnih obrazovnih potreba učenika i upućuje na to kako treba organizovati podršku tom učeniku. Taj plan sadrži na primer:

- identifikaciju učenika i osnovne informacije o njemu;
- nivo postignuća učenika;
- jake strane i slabosti učenika;
- sposobnosti i potrebe učenika;
- očekivane ishode ili ciljeve obrazovanja datog učenika;
- nastavne metode, didaktički materijal i strategiju obrazovanja;
- usluge podrške koje su učeniku potrebne;
- rokove za preispitivanje IOP.

Postupak primene i ocene IOP uređen je Administrativnim uputstvom br. 18/2013 o upotrebi IOP; u tom uputstvu je navedeno sledeće:

- Definicija IOP;
- Definicija koji učenici imaju pravo na IOP;
- Definicija obaveznog sadržaja IOP;
- Definicija kako se IOP mora preispitivati i ocenjivati;
- Definicija kako se moraju ocenjivati učenici koji imaju IOP;
- Identifikacija i održavanje dokumentacije;
- Nadzor nad korišćenjem IOP.

Smernice za individualizovane obrazovne planove MESTI je objavio 2011. godine i razvio je instrument za nadzor nad primenom IOP, (https://resourcecentre.savethechildren.net/node/15078/pdf/plani_individual_i_arsimit.pdf)

Individualni obrazovni plan mora da bude sačinjen za one učenike za koje je opštinski tim za procenu ocenio da im je takav plan potreban i doneo je odluku o utvrđenim posebnim obrazovnim potrebama. Pored toga, svi učenici sa invaliditetom koji pohađaju redovne više srednje škole treba da imaju IOP.

Ako zbog ograničenja prouzrokovanih posebnim obrazovnim potrebama i invaliditetom učenik ne može da ostvari zajedničke ciljeve i da pohađa sve nastavne module, treba sačiniti IOP. IOP treba da sadrži modifikovane ciljeve primerene potrebama i sposobnostima učenika, kao i opis načina i metoda ocenjivanja koji se razlikuju od načina i metoda ocenjivanja primenjenih za učenike bez SEN.

IOP u višim srednjim školama treba da sačini školski tim za podršku. Tim koji priprema IOP treba u svom sastavu da ima nadležnog nastavnika predmetne ili stručne nastave, instruktora, školskog psihologa, nastavnika za podršku i asistenta za učenike s posebnim obrazovnim potrebama (ukoliko takav asistent postoji). Roditelji samog učenika takođe mogu pružiti doprinos razvoju IOP i moraju biti obavješteni o IOP svog deteta. Sastav tima za izradu IOP može se razlikovati od jednog do drugog slučaja, zavisno od raspoloživih ljudskih resursa u višoj srednjoj školi.

Obuku za izradu IOP mogu organizovati resursni centri i druga akreditovana tela za vođenje obuke.

5.3.7. Veličina odeljenja

Maksimalni broj učenika sa SEN u redovnim odeljenjima u VET školi iznosi tri učenika, a ukoliko u odeljenju postoji učenik sa SEN, onda broj učenika bez SEN treba smanjiti za dva. (Administrativno uputstvo 22/2013.)

6. Vodič za škole i nastavnike o tome kako da uključe i podrže učenike sa SEN i invaliditetom u nastavu u redovnim višim srednjim školama na Kosovu

Inkluzivnom obrazovanju je cilj pružanje jednakih mogućnosti svim učenicima. Ideja je da svi učenici mogu da uče i napreduju zajedno u istovetnom nastavnom okruženju u kome se zadovoljavaju individualne potrebe svakog učenika.

Da bi se učenici sa SEN i invaliditetom uključili u nastavu u višim srednjim školama, potrebno je obaviti dobre pripreme. To zahteva da se i van škole i unutar nje izgrade mehanizmi podrške (ti mehanizmi su opisani u prethodnim poglavljima) i da se u samim školama sprovedu određene promene kako bi se obezbedio pristup i zadovoljile individualne potrebe učenika sa SEN i invaliditetom. Pojam pristupa ne odnosi se samo na fizičku sredinu; tu je takođe reč o pristupu kurikulumu.

Nastavnici imaju ključnu ulogu u inkluziji učenika sa SEN i invaliditetom i omogućavanju da oni uspešno uče. Nastavnici treba da budu obučeni i treba da uživaju podršku kako bi mogli da zadovolje različite potrebe učenika i da upravljaju celinom rada u inkluzivnoj učionici.

U ovom poglavlju opisuje se sledeće:

- koje promene treba sprovesti u školi da bi se dobro prihvatili učenici sa SEN i invaliditetom;
- kako identifikovati učenike sa SEN;
- koja su prilagođavanja i modifikacije potrebni za učenike sa SEN i invaliditetom;
- kako nastavnici mogu upravljati inkluzivnom učionicom;
- kako zadovoljiti potrebe učenika sa SEN i invaliditetom i kako ih podržati u procesu učenja.

6.1. Pripreme u školi

Pripreme u školi mogu obuhvatiti odgovarajuća prilagođavanja na planu infrastrukture škole kao što su:

- školska dvorišta, sama školska zgrada, učionice i toaleti treba da budu pristupačni za učenike sa SEN i invaliditetom;
- postavljanje rukohvata (gelendera);
- izgradnja rampi za učenike sa fizičkim oštećenjima;
- popravlanje osvetljenja i omogućavanje da se primeni kontrast za slabovide učenike;
- organizovanje učionica na način koji će omogućiti da one budu što pristupačnije za učenike (na primer optimalna veličina odeljenja).

Da bi se zadovoljile potrebe učenika sa SEN i invaliditetom, neophodno je učiniti sledeće:

- pribaviti informacije o učenicima i učeničkim potrebama tako što će se razgovarati sa učenicima i njihovim roditeljima, prikupljati informacije od nekadašnjih nastavnika i pregledati dokumentacija, npr. raniji IOP, zdravstvena dokumentacija, rezultati testova itd.;
- utvrditi šta je to što predstavlja prepreku i izazov za učenje jednom učeniku i koja mu je vrsta prilagođavanja i podrške ranije pružana;
- obezbediti da u školi bude dostupno dovoljno ljudskih resursa (npr. optimalni odnos nastavnik—učenik, kvalifikovan nastavni kadar);
- odabrati nastavnike i obučiti ih;
- postarati se da se organizuje dovoljno usluga podrške za učenike i nastavnike (npr. tim za podršku, nastavnik za podršku, psiholog, asistenti u nastavi za učenike sa SEN i invaliditetom, prevodilac znakovnog jezika za gluvog učenika, usluge podrške resursnih centara);
- pripremiti se za unošenje odgovarajućih modifikacija u kurikulum kako bi on mogao biti pristupačan za učenika sa SEN;
- pripremiti dovoljnu količinu adaptivnog materijala za nastavu i učenje;
- postarati se da potrebna oprema, materijal i asistivna sredstva koja su potrebna budu i dostupna;

- postarati se da okruženje bude povoljno za učenike tako da se svaki učenik u njemu može osećati fizički bezbedno, emocionalno sigurno i psihološki osposobljeno;
- treba dobiti popunjen upitnik o prelasku sa nižeg na viši nivo školovanja – taj upitnik popunjava škola u kojoj se učenik ranije školovao.

6.2. Identifikovanje posebnih obrazovnih potreba

Identifikovanje koje se obavlja pre nego što učenik stupi u višu srednju školu

Posebne obrazovne potrebe učenika često se identifikuju pre nego što učenik stupi u višu srednju školu. Prelazak iz osnovne u srednju školu mora se brižljivo pripremiti kako bi učenik sa SEN/invaliditetom imao povoljne šanse da uspe tokom školovanja od prvog koraka na obrazovnom putu.

Dokumentacija u kojoj se opisuje zdravstveno stanje učenika i njegove posebne obrazovne potrebe, raniji individualizovani obrazovni planovi, ranija postignuća i iskustva, podrška koja je potrebna i koja je pružana na nižim nivoima obrazovanja pomoći će višoj srednjoj školi da unese potrebne promene u organizaciju podrške.

Te informacije može pružiti sam učenik, mogu ih pružiti njegovi roditelji i – uz dozvolu roditelja – nekadašnji nastavnici iz niže srednje škole, saradnici centra za socijalni rad i zdravstvene vlasti, kao i savetnici za profesionalnu orijentaciju itd.

Identifikacija tokom pohađanja više srednje škole

Ako posebne obrazovne potrebe učenika nisu bile identifikovane ranije ili ako se ispolje tek tokom pohađanja nastave u višoj srednjoj školi, onda nastavnici imaju presudnu ulogu za identifikovanje SEN. Nastavnici su oni koji mogu prepoznati kako se manifestuju teškoće u učenju.

Nastavnik posmatra i ocenjuje učenje, postignuća u učenju i ponašanje učenika i identifikuje situacije u kojima učenik ne ostvaruje očekivani napredak.

Učenikov napredak:

- može biti znatno sporiji od napretka drugih učenika;
- ne odgovara ili ne donosi poboljšanje u odnosu na raniju brzinu napredovanja;
- proširuje se jaz u učenju između dotičnog učenika i ostalih učenika u odeljenju.

Ako uprkos valjanoj nastavi kod učenika i dalje ne može da se uoči poboljšanje i napredak, nastavnik treba da:

- razgovara sa učenikom o njegovom napretku i omogući mu da on sam opiše razloge za teškoće u učenju;
- razgovara s drugim nastavnicima da vidi da li se njihova zapažanja podudaraju.
- razgovara sa roditeljima ako je učenik mlađi od 18 godina;
- razgovara sa školskim/opštinskim nastavnikom za podršku i/ili školskim psihologom;
- iznese ceo slučaj pred tim za podršku.

Ocena opštinskog tima za procenjivanje

Događa se da nastavno osoblje u jednoj školi ne identifikuje uspešno SEN. Upravo zbog toga škola treba da stupi u kontakt sa opštinskim direktoratom za obrazovanje kako bi se izvršila procena ili ponovna procena učenika sa SEN ili invaliditetom.

Ako se učenik uputi na procenu opštinskom timu za procenjivanje, škola je dužna da popuni sveobuhvatan obrazac o proceni učenika. U tom obrascu nabrojan je 21 pokazatelj na osnovu načela Međunarodne klasifikacije funkcionisanja (MKF). Opštinski tim za procenu evaluira učenika na osnovu tih pokazatelja i, ako je potrebno, daje preporuke školi u vezi sa potrebnom podrškom i sa formulisanjem IOP za tog učenika.

Opštinski direktorat za obrazovanje i škole, kada je to potrebno, stupaju u kontakt sa resursnim centrima. Putujući nastavnici iz resursnih centara mogu doći u posetu školi, razgovarati sa nadležnim nastavnikom i članovima tima za podršku i sastati se sa samim učenikom kako bi utvrdili razloge zbog kojih on ima teškoća u učenju ili ponašanju.

Priznavanje potrebe za podrškom

Teškoće u učenju prouzrokovane SEN i invaliditetom mogu se manifestovati različito kod svakog pojedinca i važno je utvrditi i prepoznati razloge koji do tih teškoća dovode kako bi se mogli sačiniti planovi za pružanje podrške. Informacije dobijene tokom procesa identifikacije biće upotrebene prilikom planiranja i sprovođenja podrške.

Za svakog učenika identifikuju se njegove jake i slabe strane u procesu učenja i ukoliko je potrebna posebna obrazovna podrška, onda se izrađuje IOP. Sadržaj IOP opisan je u poglavlju 5.3.7.

Planiranje tranzicije

Tranzicija u obrazovanju označava prelazak iz jedne u drugu obrazovnu fazu, npr. iz nižeg srednjeg u više srednje obrazovanje i iz višeg srednjeg obrazovanja na univerzitetsko obrazovanje ili u radni život. Uspješna tranzicija za učenike sa SEN i invaliditetom mora biti dobro planirana i evidentirana u IOP samog učenika i u obrascu za tranziciju. To će pomoći učeniku da napreduje tokom učenja i da se kasnije uspješno uključi na tržište rada.

6.3. Prilagođavanje i modifikacije zasnovane na individualnim potrebama učenika

Za mnoge učenike sa SEN i invaliditetom ključ uspeha u školovanju leži u odgovarajućim prilagođavanjima i modifikacijama njihovog obrazovnog programa. Kako je to ranije definisano:

- Prilagođavanje se odnosi na materijal, uređaje ili proces podrške koji će omogućiti učeniku da efikasnije ostvari zadatke učenja;
- Modifikacija se odnosi na promene sadržaja ili ishoda nastavnog kursa.

Prilagođavanje i modifikacije moraju biti individualizovane za svakog učenika i moraju se zasnivati na jakim i slabim stranama datog učenika, na njegovom ličnom stilu učenja i njegovim ličnim interesovanjima.

Prilagođavanja

- predstavljaju deo dobre nastavne prakse i mogu se napraviti za svakog učenika ponaosob;
- omogućavaju da učenje bude pristupačno učeniku i da on pokaže sve što zna, a da ga u tome ne ometaju SEN i invaliditet.
- predstavljaju promene koje pomažu učeniku da prevaziđe potrebu da ulaže veliki trud ne bi li nekako zaobišao teškoće koje mu izazivaju SEN i invaliditet.
- ne menjaju očekivane ishode učenja, ali se od učenika sa SEN i invaliditetom traži da obavi iste zadatke, vežbe ili testove koji se zadaju drugim učenicima.

Primer: Dozvoliti učeniku koji ima problema sa pisanjem da usmeno odgovori na pitanja postavljena na testu. Od učenika se i dalje očekuje da je savladao sadržaj kursa isto onako potpuno kao što se to očekuje od drugih učenika.

Prilagođavanje može da obuhvati sledeće:

- Produženo vreme koje je odobreno za rešavanje nekog zadatka ili testa;
- Fizičke aranžmane u učionici;
- Preferencijalni način sedenja (na primer tako da se sva moguća ometanja na auditivnom ili vizuelnom planu svedu na minimum);
- Primenu različitih načina nastavnčkog pristupa (npr. vizuelni, auditivni, multisenzorni, sa pokazivanjima, korišćenjem modela, individualni / predavanje za malu grupu);
- Način komunikacije, npr. znakovni jezik za gluve ili Brajeva azbuka za slabovide;
- Dopuštanje različitih načina na koje će učenik odgovarati (npr. usmeno, pismeno, pomoću računara i/ili nekog asistivnog sredstva);
- Prilagođeni nastavni materijal, kao što su posebno označeni delovi teksta pomoću boje, veći font slova, Brajevo pismo;
- Korišćenje asistivnih sredstava, kao što su kompjuter ili digitron;
- Različiti oblici dodatnog podučavanja, tj. davanja instrukcija (npr. iznošenje sažetka materijala, davanje smernica za učenje, dopunska nastava, usmeravanje u vidu malih postepenih koraka);
- Promena načina na koji se prezentira nastavni materijal;
- Promena načina na koji učenici odgovaraju.

Samo prilagođavanje ne pruža uvek dovoljnu podršku u učenju. U takvim slučajevima treba modifikovati sadržaj kurikuluma i prilagoditi ga individualnim potrebama i sposobnostima samog učenika.

Modifikacija kurikuluma je proces menjanja kurikuluma u skladu sa različitim nivoima sposobnosti učenika. Cilj tog modifikovanja jeste da se povežu svi kognitivni, afektivni, komunikacijski i fizički zahtevi koje kurikulum postavlja i saobrazne kapacitetima, sposobnostima i individualnim potrebama učenika.

Modifikacije kurikuluma

- predstavljaju promene u sadržaju materijala koji se predaje ili koji se očekuje od učenika;
- menjaju sadržaj očekivanja u pogledu znanja i menjaju praksu ocenjivanja;
- indikovani su u IOP učenika.

Može biti potrebno da se modifikuje celi kurikulum ili samo neki njegovi delovi .

Nastavnici imaju važnu ulogu u sprovođenju odgovarajućih promena kurikuluma. Oni su eksperti u tom smislu što poznaju sadržaj kurikuluma i oni nadziru učenikov proces učenja. Stoga su u stanju da identifikuju proces u kome se ispoljavaju teškoće s kojima se učenici suočavaju tokom učenja.

6.4. Smernice za nastavnike kako bi zadovoljili potrebe učenika sa SEN i invaliditetom

Postoji velika razlika između pojedinih kategorija SEN i invaliditeta i unutar svake od tih kategorija, a osobe sa invaliditetom ne čine nikakvu homogenu grupu. Čak i osobe sa istovetnom dijagnozom imaju jedinstvene pojedinačne sposobnosti, jake strane, izazove i potrebe. Invaliditet je samo jedna karakteristika osobe sa invaliditetom i to nije karakteristika koja objašnjava šta ta osoba može, a šta ne može da uradi.

Posebne obrazovne potrebe i invaliditet ne moraju uvek biti spolja vidljivi, na prvi pogled. Oni jesu lako vidljivi kada je, na primer, reč o osobi koja koristi invalidska kolica ili beli štapić. Međutim, one mogu ostati nevidljive kada je reč o osobama koje imaju poremećaj percepcije, poremećaj pažnje, oštećen sluh ili slabovidnost, pa čak i intelektualni invaliditet. S tih razloga može se dogoditi da u svojoj školi, pa čak i u odeljenju, imate učenike sa SEN i invaliditetom, a da za to i ne znate.

Izuzetno je važno da onda kada naiđete na nekog učenika sa SEN i invaliditetom:

- vidite učenika iza tog invaliditeta;
- ne donosite nikakve pretpostavke o učeniku na osnovu vrste invalidnosti koju ima;
- upoznate učenika dovoljno da biste mogli da ustanovite šta je to što on može da uradi, koji su za njega najbolji načini učenja i kakva je vrsta podrške ili prilagođavanja potrebna tom učeniku;
- usredsredite se na učenikove sposobnosti i potencijale, a ne na ono što mu nedostaje.

Kada naiđe na učenika sa SEN i invaliditetom, nastavnik treba pre svega dobro da upozna tog učenika.

Zato je neophodno razgovarati sa učenicom i utvrditi:

- šta su njegova interesovanja i kakvi su mu planovi za budućnost;
- s kojim se izazovima on suočava u učenju;
- kakvu je vrstu podrške dobijao ranije i kakva mu je sada potrebna;
- šta je to što učenik očekuje od školovanja;
- koji su mu najdraži načini učenja.

Kada mu je potrebna profesionalna podrška, nastavnik se može obratiti timu za podršku, nastavniku za podršku i školskom psihologu, a ako u samoj školi nisu dostupna rešenja, postoji mogućnost da se koriste usluge opštinskih direktorata za obrazovanje i resursnih centara, kako je to opisano ranije u poglavlju 5.

Budući da je kurikulum mnogih učenika sa SEN i invaliditetom potrebno prilagođavati i modifikovati, individualizovani obrazovni plan (IOP) pomaže da se precizno odredi koje su to primerene promene, podrška i resursi potrebni datom učeniku.

- Treba kreirati IOP onda kada učenik počinje da pohađa više srednje obrazovanje ili ubrzo nakon što je utvrđeno da taj učenik ima teškoće u učenju.
- Podrška putujućih nastavnika dostupna je na zahtev koji se upućuje tokom pripreme IOP.

6.5. Praktični saveti za nastavnike o tome kako upravljati inkluzivnim odeljenjem i učionicom

Nastavnik ima ključno značajnu ulogu pri formiranju inkluzivnog odeljenja i sprovođenju u praksu svih odlika inkluzivne učionice. Dobre osobine nastavnika koje mu pomažu da upravlja inkluzivnom učionicom jesu sledeće:

- upravljanje raznovrsnošću i zadržavanje pozitivnog stava prema raznovrsnosti;
- spremnost nastavnika da se uhvati ukoštac sa razlikama;
- strpljivost;
- osetljivost za socijalne odnose i umeće unapređivanja tih odnosa među učenicima;
- razumevanje načina na koji se mogu razviti dobre interakcije i odnosi u samoj učionici;
- fleksibilnost i dobro planiranje; i
- veština saradnje.

Sem navedenih osobina, važno je da nastavnik:

- ima odgovarajuće znanje i veštine neophodne da zadovolji različite potrebe;
- koristi različite nastavne metode i didaktičke materijale;
- primenjuje prilagođavanja da bi izašao u susret potrebama učenika;
- koristi IOP sa modifikacijama kurikuluma za individualne učenike;
- obezbeđuje dovoljno vremena sebi za dodatno podučavanje i individualno usmeravanje učenika;
- saraduje sa osobljem za pružanje podrške i drugim nastavnicima i roditeljima.

Naredna potpoglavlja sadrže opšte savete za nastavnike koji će im ukazati kako da rukovode inkluzivnom učionicom.

Pozitivna klima u odeljenju i pozitivno samopoštovanje.

Za samopoštovanje učenika sa SEN i invaliditetom veoma je važno da u školi i u razredu postoji klima u kojoj se raznolikost prihvata i vrednuje. Nastavnici imaju ključnu ulogu u kreiranju te pozitivne atmosfere u odeljenju. Kada učenici imaju osećaj da je svako od njih poštovan, onda nauče da poštuju jedni druge. Učenici moraju da steknu osećaj da ih visoko vrednuju, čak i ako ne ispune neki zadatak koji im je poveren. U atmosferi koja toleriše i poštuje raznolikost sam proces učenja je lakši.

Nastavnici treba da imaju razvijen senzibilitet i veštinu da pojačaju važnost socijalnih odnosa među učenicima. Naročito kada je reč o učenicima sa SEN i invaliditetom, presudno je važna sadržajna interakcija sa vršnjacima koji nemaju invaliditet. Nastavnik treba da ima odgovarajući stav, ali isto tako treba dobro da razume kako da razvija te interakcije i odnose.

Učenici sa SEN često su se suočavali s teškoćama i neuspesima u učenju i zato možda nemaju utisak da su sposobni da uče. Važno je da im nastavnici prenesu svoja velika, ali realna očekivanja o rezultatima svih učenika.

Time što će pružiti šansu učeniku da stekne iskustvo uspeha pomoći će učeniku da razvije pozitivno samopoštovanje. To je izuzetno važno za učenike sa SEN i invaliditetom jer su mnogi među njima možda stekli iskustvo u tome kako je kada se osete različitim od drugih na neki poseban način, kada ne uče onoliko brzo koliko uče njihove kolege i kada možda osećaju da nisu toliko dobri koliko su drugi dobri. Nastavnik može da pomogne učenicima da razviju samopoštovanje tako što će svakome pružiti šansu da iskusi uspeh. Potrebno je poslati učenicima povratnu informaciju kada postignu neki uspeh, pa makar taj ostvareni napredak bio sasvim mali.

Aranžmani za postizanje optimalnog okruženja za učenje

Nastavnik treba da bude upoznat s tim kako da organizuje učionicu i nastavu da bi mogao da angažuje i motiviše sve učenike i da olakša učenje celom odeljenju. Učenicima sa SEN i invaliditetom mogu biti potrebni dodatni aranžmani da bi imali optimalno okruženje za učenje, pa stoga nastavnik možda treba da:

- omogućiti korišćenje „čoška za učenje“ kada je to potrebno;
- postavi učenika da sedi na mestu gde neće biti izložen ničemu što bi moglo da mu remeti pažnju;
- ukloni sav nepotreban materijal sa učenikove klupe kako bi smanjio mogućnost da mu nešto odvraća pažnju;
- koristi kontrolni spisak da bi pomogao učeniku da bude dobro organizovan;
- drži kod sebe u učionici rezervne olovke, hemijske olovke, knjige i papir;
- dozvoli učeniku česte pauze radi odmora;
- dogovori se sa učenikom kako će mu signalizirati da treba da izađe iz učionice;
- smanji sve što bi vizuelno moglo da odvraća pažnju učenicima u učionici;
- dozvoli učeniku da, prema potrebi, koristi dopunska pomagala.

Planiranje i držanje časa

- Objasnite učeniku šta je to što se očekuje da nauči pre no što predavanje počne.
- Postarajte se da privučete pažnju učenika pre no što počnete predavanje.
- Uključite aktivnosti koje odražavaju sklonosti i iskustva samih učenika.
- Ograničite broj pojmova koje predstavljate na jednom času.
- Obezbedite dopunsku podršku učeniku.
- Postarajte se da ima dovoljno mogućnosti za vežbanje novih veština.
- Postarajte se da u predavanje uključite i aktivnosti na generalizaciji i održavanju znanja.
- Modifikujte očekivanja na osnovu potreba samih učenika.

Optimalni zadaci

Zadaci i zaduženja koji se daju učeniku moraju biti optimalni. Ako su isuviše teški ili isuviše laki, zadaci mogu razočarati učenike. Kada se učenicima daju zadaci, treba imati na umu sledeće:

- zaduženja treba podeliti na segmente i pretvoriti ih u niz kraćih zadataka;
- bolje je davati alternativna zaduženja nego dugačke pismene zadatke;
- zadatke treba prilagoditi sa stanovišta dužine, sadržaja i vremena;
- treba obezbediti pismene i usmene smernice i uputstva koja će, gde god je to moguće, biti praćena vizuelnom ilustracijom;
- učeniku treba skrenuti pažnju na ključne tačke u pismenim smernicama za zadatak koji mu je poveren;
- prokontrolišite da li su svi domaći zadaci ispravno napisani i da li su zavedeni u neku vrstu evidencije o domaćim zadacima; potpišite tu svesku i zatražite da je i roditelji potpišu;
- obezbedite učenicima sažetke tekstova, uputstva za učenje, kao i primerke dodatnih napomena;
- pružite podsticaj za početak rada na materijalu i za završetak zadatka.

Odgovori koji se očekuju od učenika, upravljanje vremenom i tranzicije

Većini učenika sa SEN i invaliditetom potrebno je više vremena nego drugim učenicima da završe svoje zadatke. Kada planirate čas, dobro je imati na umu sledeće:

- treba dozvoliti više vremena za interakciju sa nastavnim materijalom i aktivnostima i za odgovor na taj materijal i aktivnosti;
- treba izdvojiti dodatno vreme za završetak zadatka;
- treba pružiti mogućnost učenicima da na više različitih načina izraze ono što znaju (npr. kroz tekst, govor, pokrete, ilustracije);
- između kratkih perioda rada treba predvideti pauze;
- treba dozvoliti dodatno vreme za završetak domaćih zadataka;
- pre nego što se pređe na drugu aktivnost, treba o tome više puta obavestiti učenike, na svakih nekoliko minuta, i podsećati ih da će se promeniti aktivnost;
- treba smanjiti količinu rada potrebnog za uobičajene zadatke.

Ponavljanje

Učenici sa SEN i invaliditetom mogu imati najviše koristi ako se nove informacije ponavljaju zato što oni obično slabije od drugih obrađuju te informacije.

Podrška u odeljenju

Učenicima sa SEN i invaliditetom potrebno je vreme za dodatnu podršku. Nastavnik im može pružiti tu dodatnu podršku tako što će:

- organizovati aktivnosti tokom časa tako da se više vremena izdvoji za individualnu poduku (npr. grupni rad, individualni rad);
- treba unapred sagledati i detaljno analizirati zadatke koji prethode novom predavanju i zadatke u kojima se ponavlja to što je naučeno ako je reč o temama koje su izazov za učenika.

Pored toga, podršku može pružiti i asistent u nastavi za učenike sa SEN, kao i nastavnik za podršku.

Upravljanje ponašanjem u učionici

Sledeće stvari mogle bi biti od pomoći za nastavnike kada treba da kontrolišu ponašanje u učionici:

- treba utvrditi pravila ponašanja u učionici; osnovno pravilo treba da glasi: poštujmo jedni druge;
- treba izbeći konfrontacije i borbe za vlast;
- treba pružiti odgovarajući obrazac koji će poslužiti kao uzor u liku nekog vršnjaka;
- treba razviti sistem ili utvrditi šifru, odnosno znak na osnovu koga će učenik znati da njegovo ponašanje nije primereno;
- treba ignorisati ponašanje koje svedoči o žudnji za pažnjom onda kada je to ponašanje remetilačko za celo odeljenje;
- treba razviti kodeks ponašanja u učionici i istaći ga na vidnom mestu na kome će svi učenici moći da ga vide i da ga često pregledaju;
- treba razviti realističan i lako primenljiv plan kako intervenirati kada se pojavi problem u ponašanju učenika;
- treba obezbediti neodložnu pomoć i povratne informacije;
- treba kreirati zanimljiv kurikulum sa materijalom koji učenicima deluje interesantno i sadržajno; na taj način se pomaže učenicima da ostanu zainteresovani i da se uključe u rad;
- treba razviti veštinu zapažanja i umeće evidentiranja kako bi se utvrdilo šta je to što izaziva određeni problem u ponašanju.

6.6. Kako pružiti podršku učenicima sa SEN i invaliditetom u višim srednjim školama

Naredna potpoglavlja sadrže osnovne informacije o raznim posebnim obrazovnim potrebama i invaliditetu, kao i o vrstama izazova u učenju koje te potrebe i invaliditet mogu izazvati. Pored toga dajemo savete nastavnicima o tome kako da podrže učenika sa SEN i invaliditetom u višoj srednjoj školi.

Mora se naglasiti da se posebne obrazovne potrebe individualno manifestuju, čak i ako dva učenika imaju istu dijagnozu, njihove potrebe i sposobnosti su jedinstveni. Stoga nastavnik mora, pre svega, dobro da upozna učenika.

6.6.1. Učenici sa specifičnim teškoćama u učenju

Definicija

Specifična teškoća u učenju jeste drugačiji način učenja, organizovanja i obrade informacija i ta teškoća se ispoljava u:

- čitanju, pisanju i/ili računanju;
- sferi opažanja, smanjenoj pažnji ili motoričkim veštinama učenja.

Akademski rezultati učenika nisu konzistentni sa njegovom sposobnošću učenja, uzrastom ili talentom.

Specifične teškoće u učenju nisu prouzrokovane nikakvim oštećenjem niti su proistekle iz nedovoljnog ili lošeg predavanja.

Izazovi u učenju mogu obuhvatiti sledeće

Disleksija

- Teškoće u čitanju i tačnom prepoznavanju reči
- Teškoće u razumevanju pročitanog i ograničen rečnik
- Opšte teškoće u učenju čitanjem

Disgrafija

- Teškoće u pismenom izražavanju i ručnom formiranju slova ili brojki
- Teškoće u pravilnom pisanju, pisanju rukom i izražavanju sopstvenih misli na papiru
- Teškoće u rešavanju zadataka koji zahtevaju da se u isto vreme misli i piše, kao što je vođenje beležaka na predavanju

Diskalkulija

- Teškoće u obradi brojeva i količina i učenju pojmova koji su vezani za brojeve
- Teškoće u ovladavanju osnovnim računskim radnjama i tačnom izračunavanju, rezonovanju i rešavanju problema
- Teškoće u pamćenju osnovnih činjenica iz matematike (kao što je tablica množenja) i teškoće u razumevanju količine novca i procenjenih veličina
- Loša vizuelna i prostorna orijentacija
- Teškoće u trenutnom utvrđivanju pravca (razlikovanje između leve i desne strane)
- Teškoće sa prepoznavanjem obrazaca i određivanjem redosleda brojeva

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa specifičnim teškoćama u učenju u odeljenju u redovnoj školi?

Svaka teškoća u učenju mora biti individualno procenjena, a pomoć učeniku može se pružiti u nekom od sledećih oblika:

- obezbediti uputstva, praktične tekstove i priručnike kako bi se ukazalo na ono što je najvažnije u predavanju i obezbediti audio-verzije knjiga;
- omogućiti alternativne oblike odgovora, dodatno vreme ili alternativna mesta za obavljanje zadataka ili polaganje testova;
- koristiti više različitih metoda držanja nastave;
- onima kojima je to potrebno dati i usmena uputstva;
- blagovremeno, pre predavanja, obezbediti beleške;
- dozvoliti više vremena za rešavanje zadataka i testova;
- dopustiti da se koristi digitron ili računar;
- prilagoditi težinu zadatka;
- razbiti komplikovane matematičke probleme na niz manjih koraka;
- koristiti postere da bi se učenici podsetili na osnovne matematičke pojmove;
- obezbediti dopunske informacije preko interaktivnih predavanja na računaru ili preko projekata u kojima učenici aktivno učestvuju.

Ograničenja/poželjni profili u višem srednjem obrazovanju

Ograničenja su individualna, ako ih uopšte ima. Uz odgovarajuću podršku, instrukcije i praksu učenici sa specifičnim teškoćama u učenju naći će različite načine na koje će učiti i uspešno će primenjivati te strategije tokom celog svog života.

6.6.2. Učenici sa intelektualnom ometenošću

Definicija

Intelektualna ometenost je ometenost, odnosno invaliditet koji se karakteriše znatnim ograničenjima kako u intelektualnom funkcionisanju, tako i u adaptivnom ponašanju. Intelektualno funkcionisanje označava opšti mentalni kapacitet, kao što je funkcija učenja, rezonovanja, rešavanja problema i memorisanja, odnosno pamćenja. Adaptivno ponašanje je zbir konceptualnih, socijalnih i praktičnih veština koje su potrebne u svakodnevnom životu.

- Konceptualne veštine: jezik i pismenost; pojam novca, vremena i broja; samousmeravanje.
- Socijalne veštine: interpersonalne veštine, društvena odgovornost, samopoštovanje, rešavanje društvenih problema, lakovernost ili povodljivost, sposobnost da se poštuju pravila / da se postupa u skladu sa zakonom i čovekova sposobnost da izbegne da postane žrtva.
- Praktične veštine: aktivnosti u svakodnevnom životu, profesionalne veštine, staranje o sebi i sopstvenom zdravlju, bezbednost, veština rukovanja novcem i korišćenja telefona, putovanje/prevoz itd.

Obratite pažnju na sledeće:

- Intelektualne ometenosti razlikuju se po tome što postoji veliki broj različitih tipova, različitog intenziteta i stepena invaliditeta.
- Učenici sa intelektualnom ometenošću ne čine neku homogenu grupu već svaki od njih ima sopstvene jake i slabe strane i potrebe.
- Jedino što je svima njima zajedničko jesu teškoće u razumevanju i učenju, a one se mogu kretati u rasponu od blagih do značajnih.

Izazovi u učenju:

- Teškoće u razvoju socijalnih veština i veština komunikacije.
- Više vremena je potrebno za kognitivnu obradu zadataka ili za novi nastavni materijal.
- Teškoće u razumevanju novih ili drugačijih informacija.
- Teškoće u razumevanju ili poimanju apstraktnih pojmova.
- Teškoće u obradi informacija određenim redosledom.

Kako zadovoljiti potrebe u u odeljenju u redovnoj školi i kakva je podrška potrebna?

Učenicima sa intelektualnom ometenošću potrebne su dopunske usluge i pomoć.

1. Fizičko okruženje

- Obezbediti strukturisano okruženje i specijalne strategije u pogledu instrukcija koje predstavljaju podršku učenikovom potencijalu za učenje i pojačavaju taj potencijal.

2. Priprema

- Didaktički materijal prilagođen je sposobnostima za učenje svakog pojedinca.
- Treba pozivati učenike različitih sposobnosti da rade zajedno na ostvarenju zajedničkog cilja (npr. projekat).
- Učeniku treba dati nastavnikove beleške ili otkucani tekst predavanja.

3. Modifikovani stil predavanja

- Primenjujte jednostavan jezik i formulacije i sve što predajete ilustriujte slikama ili nekim drugim vizuelnim predstavama.
- Modifikujte nastavu tako da učenici budu aktivniji u njoj i da ona bude u najvećoj mogućoj meri konkretna.
- Primenjujte multisenzorski pristup.
- Podelite čas na manje delove, a svaki zadatak podelite na manje korake koji će se lakše obavljati. Pokažite te korake. Sačekajte da učenik ovlada tim korakom pre nego što pređete na sledeći. Ponavljajte svaki korak sve dok učenik ne bude sposoban da ga sam ispravno obavi. Onda idite na naredni korak, sve dok ceo proces ne bude kompletan i vodite računa o tome da će verovatno biti potrebno mnogo ponavljanja.

- Postarajte se da učenik razume zadatak koji mu dajete.
- Dajte učeniku dodatno vreme za obavljanje zadatka, dužnosti ili testa.
- Omogućite učeniku da radi sa nastavnikom (tutorom) ili da radi u manjoj grupi ili sa nekim kolegom.
- Omogućite učeniku da odgovara usmeno ili preko računara.
- Obezbedite podršku da se zadatak sprovede do kraja.
- Budite strpljivi.
- Ostanite u podsticajnom raspoloženju i uvek pružite učeniku neposrednu povratnu informaciju.
- Pomozite učeniku da ovlada životnim veštinama.
- Redovno razgovarajte sa roditeljima i starateljima svojih učenika.

Ograničenja/Profili kojima se daje prednost u višem srednjem obrazovanju

Slabosti u opštoj sposobnosti učenja i obrađivanje informacija neminovno dovode do nižih ostvarenja u svim akademskim oblastima. Neki VET profili prilagođeni su individualnim potrebama.

6.6.3. Učenici sa oštećenjem sluha

Definicija

Oštećenje sluha kreće se u rasponu od blage nagluposti do potpune gluvoće.

- Kongenitalno i prelingvalno gluva deca rođena su gluva ili su izgubila sluh pre nego što su naučila da govore tako da je znakovni jezik njihov jezik.
- Gluvi učenici koriste znakovni jezik da bi komunicirali i u učionici im je potrebna pomoć prevodioca na znakovni jezik.
- Ogluvela lica su ona koja su izgubila sluh nakon što su naučila da govore. Oni mogu biti u stanju da se izraze govorom, ali su im potrebni drugi vidovi komunikacije, kao što je znakovni jezik, sricanje reči pomoću prstiju, čitanje sa usana i pisanje da bi razumeli druge.
- Osobe sa oštećenim sluhom imaju rezidualni sluh koji je dovoljan da im omogući uspešnu obradu jezičkih informacija dobijenih preko čula sluha. Sistemi za slušanje na osnovu FM, slušni aparati i čitanje sa usana mogu pomoći učenicima čiji je sluh oštećen.

Izazovi u učenju

- Loše instrukcije i nedovoljan broj nastavnika koji se lako sporazumevaju na znakovnom jeziku ili prevodilaca za znakovni jezik.
- Teškoće u učenju govora i ovladavanju pismenim i usmenim izražavanjem.
- Loš rečnik i slab razvoj gramatike.
- Teškoće u razumevanju pismenih tekstova i u izražavanju kroz pisanje.
- Fizičko okruženje učionice: bučne i loše osvetljene učionice.

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa oštećenim sluhom u odeljenju u redovnoj školi?

1. Fizičko okruženje

- Učenika treba smestiti napred u učionici, što bliže katedri.
- Postarajte se da vam učenik vidi lice i da može da prati vaše gestove i mimiku lica, kao i gestove i mimiku drugih učenika tokom časa.
- Izbegavajte da držite predavanje stojeći pored prozora kroz koje ulazi velika količina svetlosti jer to može ometati vizuelnu komunikaciju.

2. Priprema

- Treba u potpunosti koristiti vizuelna pomagala (telefone sa tekstem, sisteme za signalizaciju, kao što su zvučna ili taktalna zvona na vratima; satovi, alarmni uređaji za dim) i treba koristiti instrumente za pojačavanje sluha (slušne aparate, uređaje za pojačavanje čujnosti u učionici, kao što je fonično uvo) — sva ta slušna pomagala su veoma važna.
- Važne informacije treba napisati na tabli ili u beleškama koje se daju učenicima.
- Treba obezbediti vodiča za vođenje beležaka ili se postarati da neki drugi učenik vodi beleške.
- Prevodilac za znakovni jezik može pružiti podršku gluvim učenicima.
- Treba prilagoditi kurikulum za učenike sa oštećenim sluhom ili potpuno gluve učenike.
- Treba koristiti priručnike i radne sveske za nižinivo čitanja.

3. Vizuelni stil predavanja

- Koristite pismena ili slikovna uputstva i primenjujte govorne obrasce koji su jasni i prirodni, a ne preterani i postarajte se da učenik koji čita sa usana može dobro da vas vidi.
- Budite strpljivi ako treba da čekate na odgovor.
- Koristite video-zapise sa titlovima.
- Pružite učenicima niz multisenzorskih iskustava. Omogućite im da koriste druge modalitete učenja.
- Koristite konkretne predmete kao modele, dijagrame i uzorke.
- Na ispitima i kod davanja zadataka:
 - Izbegavajte komplikovane jezičke formulacije i dugačke rečenice u ispitnim pitanjima zato što se može tražiti od prevodilaca da prevode test.
 - Prema potrebi, odobrite učeniku dodatno vreme da završi ispitni zadatak.
 - Usmena ili znakovna objašnjenja dopunite pismenim materijalom.

Ograničenja/Povoljni profili u višem srednjem obrazovanju

Ograničenja koja se odnose na čulo sluha. Uz odgovarajuća auditivna pomagala i prevođenje na znakovni jezik, kao i u odgovarajućem okruženju za učenje – naglavi i gluvi učenici mogu biti isto onoliko delotvorni i sposobni kao i njihove kolege čiji sluh nije oštećen.

6.6.4. Slabovidni i slepi učenici

Definicija

Oštećenja vida dele se na dve kategorije:

- Slabovidnost: jasnoća vida je trajno snižena do takvog nivoa da učenik nije u stanju da obavlja svakodnevne vizuelne zadatke.
- Slepilo: vid je potpuno i trajno izgubljen.

Izazovi u učenju

- Najveći deo školskih aktivnosti na neki način se zasniva na vidu i zato oštećenje vida ima velike posledice po učenje.

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa oštećenim vidom u odeljenju u redovnoj školi?

1. Fizičko okruženje

- Smestite učenika što bliže onom delu učionice u kome se odvija glavni deo predavanja i poduke i gde ima mnogo izvora prirodne ili veštačke svetlosti.
- Ograničite spoljnu i unutrašnju buku tako što ćete zatvoriti vrata i prozore.

2. Priprema

- Unapred pripremite materijal za kurs (po mogućstvu u elektronskom obliku) kako biste ostavili dovoljno vremena da sav taj materijal bude reprodukovano u vidu zvučnih zapisa ili na Brajevom pismu.
- Blagovremeno obezbedite beleške odštampane slovima sa velikim fontom.
- Slabovidom učeniku obezbedite materijal na papiru koji nije sjajan i koji ima veliki kontrast.
- Obezbedite zvučne zapise predavanja i sav štampani materijal na Brajevom pismu za slepe učenike.
- Dobro pripremite sve vanškolske aktivnosti i postarajte se da učenik ima kao partnera drugog učenika koji može da mu pomogne.
- Kada nameravate da koristite filmske i video-prezentacije u odeljenju, obavestite blagovremeno učenika kako bi on mogao da to vidi pre drugih tako što će se sasvim približiti ekranu ili tako što će mu neko objasniti film ili video-snimak.

3. Verbalni stil predavanja

- Navedite jasna usmena uputstva i verbalno objasnite šta je to što se prikazuje u vizuelnoj prezentaciji, pročitajte svaku odštampanu informaciju i opišite svaki dijagram ili grafikon koji se u prezentaciji koristi.
- Svojom rukom fizički vodite ruku slepog učenika da biste mu nešto objasnili.

- Vodite računa o tome da terminologija koju koristite ne zahteva od slepog ili slabovidog učenika nešto što on ne može da uradi (npr. izbegavajte izraze kao što je „eno tamo” ili „nalik onome” jer su neprimereni.)
- Kod ispita i zadataka:
 - Učenik može da koristi Brajevo pismo ili računar;
 - Učeniku treba omogućiti duže vreme i pauze tokom ispita;
 - Ispitna pitanja mogu da se čitaju naglas.

Ograničenja/Poželjni profili u višem srednjem obrazovanju

Ograničenja koja se odnose na čulo vida. Iako neki vidovi profesionalnog obrazovanja i osposobljavanja koji se zasnivaju na vizuelnom umeću očigledno nisu primereni za slabovide ili slepe učenike, moguće je uz odgovarajuće asistivne uređaje i individualnu podršku postići da slepi i slabovidi učenici budu isto onoliko uspešni u obrazovanju koliko i njihove kolege koji imaju normalan vid.

6.6.5. Učenici sa fizičkim invaliditetom

Definicija

Fizički invaliditet znači da osoba nije u stanju da valjano koristi svoje noge i ruke, da stoji, sedi ili da se neometano kreće. Postoje mnogi različiti tipovi i stepeni fizičkog invaliditeta, kao što su:

- invaliditet koji se odražava kroz otežano ili onemogućeno kretanje;
- zdravstveni i medicinski invaliditet;
- invaliditet koji proistekne iz povreda moždanog tkiva.

Obratite pažnju na sledeće

- Fizički invaliditet je ponekad očigledan; to, međutim, nije uvek tako.
- Neki vidovi fizičkog invaliditeta zahtevaju da se koriste asistivna sredstva (npr. invalidska kolica ili hodalice).
- Neke osobe sa fizičkim invaliditetom mogu koristiti usluge ličnog asistenta.

Najčešći vid fizičkog invaliditeta je cerebralna paraliza (CP), koja je posledica oštećenja moždanog tkiva. CP ima nekoliko oblika koji mogu obuhvatiti prisilne kretnje, što često ometa i govor.

Mora se naglasiti da se učenici sa fizičkim invaliditetom u intelektualnom smislu ne razlikuju od ostalih učenika u odeljenju koji su znatno pokretljiviji.

Izazovi za učenje

- Teškoće u kretanju po učionici.
- Usled dodatnog fizičkog napora koji je potreban da bi obavili neke zadatke, može se dogoditi da se neki učenici lako zamaraju.
- Neki učenici možda uzimaju jake lekove koji se onda negativno odražavaju na njihovu sposobnost koncentracije i postignuća u učenju.
- Zbog teškoća s kojima se suočavaju kada treba da kontrolišu svoje pokrete, može im biti otežano pisanje i zato im možda treba više vremena da nešto napišu.

Postoje mnoga asistivna sredstva koja koriste deca sa fizičkim invaliditetom i koja toj deci omogućuju da učestvuju u nastavnim aktivnostima. Takođe bi trebalo birati aktivnosti koje su prilagođene potrebama i mogućnostima te dece.

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa fizičkim invaliditetom u odeljenju u redovnoj školi?

1. Fizičko okruženje

Fizičke aktivnosti u učionici moraju se prilagoditi potrebama učenika sa fizičkim invaliditetom.

- Moraju se koristiti invalidska kolica i drugi uređaji.
- Zatražite od učenika da sam kaže šta bi trebalo učiniti da mu predmeti u učionici budu pristupačniji.

- Organizujte sedenje tako da potpuno uključite tog učenika u sve diskusije i aktivnosti, vodite računa da prostor između klupa bude čist i postarajte se da učenici sa fizičkim invaliditetom mogu da manevrišu po učionici.
- Postavite rampe na vrata svake prostorije i šine i rukohvate u hodnicima i toaletima, a vrata moraju biti dovoljno široka da učenik (u invalidskim kolicima) može da uđe u školu i u učionicu.

2. Priprema

Treba uneti izvesna prilagođavanja kako bi učenici sa fizičkim invaliditetom mogli u potpunosti da učestvuju u nastavnim aktivnostima u učionici i odeljenju.

- Postarajte se da postoji slobodan pristup školskoj zgradi i školskom dvorištu i odgovarajući pristup svim delovima učionice kako bi učenik mogao da učestvuje u svim aktivnostima.
- Postarajte se da sva didaktička sredstva u učionici i svaki radni prostor u njoj budu pristupačni učeniku sa fizičkim invaliditetom.
- Modifikujte visinu, nagib ili ugao pod kojim su postavljene klupe i stolice kako biste zadovoljili individualne potrebe učenika.
- Kada kreirate neku aktivnost, vodite računa da predvidite alternativne metode prikazivanja ili prezentacije.
- Što je pre moguće dostavite učeniku sa fizičkim invaliditetom spisak predviđenih zadataka.

3. Modifikovani način predavanja

- Omogućite učeniku da piše na računaru, ako je to potrebno;
- Zadatke zadajte i usmeno i u pismenoj formi da bi se izbegla zbrka.
- Podstaknite učenike da učestvuju u svim aktivnostima u najvećoj mogućoj meri.
- Utvrdite redosled po kojem će se smenjivati učenici koji učeniku sa fizičkim invaliditetom pomažu da se kreće kroz učionicu. Učenici često rado prihvataju takvu odgovornost i kad god je to potrebno, koriste mogućnost da pruže pomoć.
- Pomozite učeniku da primeni svoje veštine u rešavanju problema i umeće razmišljanja kako bi obavio zadatak.
- Učenici sa fizičkim invaliditetom mogu se osetiti frustrirano i zato odvojite određeno vreme da periodično razgovarate s njima i pomognete im da odagnaju to osećanje frustriranosti.
- Koristite materijal koji će pomoći da se učvrste nastavna sredstva (trake, stezaljke, vakuumski držači).
- Koristite tehnologiju i adaptivnu opremu (računar koji je prilagođen potrebama učenika, asistivnu informacionu tehnologiju, pomagala za kretanje, za kontrolu ruku, podršku za ruku ili zglob, uređaje za okretanje listova, modifikovane tastature, skenera, programe za prepoznavanje glasa).

Ograničenja/Primereni profili u višem srednjem obrazovanju

Zavisno od vrste i nivoa invaliditeta učenici sa fizičkim invaliditetom mogu postići uspeh u svim obrazovnim profilima koji ne zahtevaju mnogo fizičkog kretanja.

6.6.6. Učenici sa ADHD ili ADD

Definicija

Učenici sa ADHD (poremećaj pažnje praćen psihomotornim nemirom) imaju teškoća da se koncentrišu, hiperaktivni su i ne mogu da kontrolišu svoje impulse. To impulsivno i hiperaktivno ponašanje učenika povremeno može izazvati poremećaje ukupnog ponašanja. ADD je poremećaj pažnje bez hiperaktivnosti, tj. bez psihomotornog nemira i impulsivnosti.

Izazovi za učenje mogu obuhvatiti sledeće:

- teškoće u koncentrisanju, obraćanju pažnje i ponašanju u skladu s dobijenim uputstvima;
- teškoće u započinjanju i završavanju zadataka;
- nizak nivo tolerancije i visok nivo frustriranosti (ADHD);
- te učenike je lako poremetiti ili zbuniti;
- teško im je da rade u grupi;
- teško im je da planiraju postupke i da se drže rasporeda.

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa ADHD u u odeljenju u redovnoj školi?

- Obezbediti miran radni prostor i svesti na najmanju moguću meru sve ono što bi moglo da skrene pažnju učeniku u učionici.
- Postarajte se da uputstva koja izdajete i zadaci koje zadajete budu kratki i jasni i najkraći mogući.
- Dozvoljavajte česte pauze ili dozvolite deci da se u određenim intervalima kreću unaokolo.
- Postarajte se da učenik svakog dana ima neki zadatak koji može uspešno da obavi.
- Odobrite im dodatno vreme na testovima i jasno stavite do znanja šta je to što se od njih očekuje, a pomozite im i da ostanu organizovani.
- Često ostvarujte kontakt očima sa učenikom i koristite fizički kontakt, na primer stavite mu ruku na rame da biste mu pomogli da usredsredi pažnju.
- Utvrdite i koristite neki vaš tajni signal da bi učenici znali kada se loše ponašaju.
- Pružajte im pozitivne podsticaje i povratne informacije.

Ograničenja/Primereni profili u višem srednjem obrazovanju

Ograničenja su individualna, ako ih uopšte ima. Međutim, ljudi koji imaju ADHD često su kreativni, inovativni, energični i neustrašivi kada se treba suočiti s novim izazovima, tako da to treba podsticati kad god je moguće.

6.6.7. Učenici sa poremećajem autističnog spektra

Definicija:

Poremećaj autističnog spektra (ASD) je neurorazvojno stanje i razvojni invaliditet koji može predstavljati velike socijalne, komunikacijske i bihevioralne izazove. ASD obuhvata nekoliko različitih stanja, na primer autistični poremećaj i Aspergerov sindrom. Karakteristike se razlikuju zavisno od osobe o kojoj je reč i mogu se kretati od rasponu od blagih do teških.

Postoji nekoliko zajedničkih odlika poremećaja autističnog spektra:

- teškoće u govoru i teškoće u ostvarivanju kontakta pogledom (vizuelnog kontakta);
- sklonost učenika da se igra samo i da često bude „u svom svetu“;
- neobična vezanost za neke predmete ili aktivnosti;
- mukotrpne socijalne interakcije sa drugim učenicima;
- učenik je preterano osetljiv na buku ili određene vizuelne senzacije;
- način na koji komunicira, stupa u interakciju, ponaša se i uči razlikuje se od načina na koji to radi većina ljudi.

Sposobnost učenja, razmišljanja i rešavanja problema kod osoba sa ASD može se kretati u rasponu od darovitih do teško ometenih. Nekim osobama sa ASD potrebna je velika pomoć u svakodnevnom životu; drugima je potrebno manje pomoći ili im pomoć uopšte nije potrebna.

Znaci ASD ispoljavaju se u ranom detinjstvu i obično traju tokom celog života lica o kome je reč.

Osobe sa autizmom mogu:

- imati teškoća u uspostavljanju odnosa s drugima i biti potpuno nezainteresovane za druge ljude;
- izbegavati da bilo koga gledaju u oči i želeći da budu sami;
- teško razumeti osećanja drugih ljudi i teško govoriti o sopstvenim osećanjima;
- delovati kao da uopšte nisu svesni da im se drugi ljudi obraćaju, ali reagovati na ostale zvuke;
- biti vrlo zainteresovani za ljude, ali ne znati kako da govore, igraju se ili uspostavljaju neku vrstu odnosa s tim ljudima;
- ponavljati reči ili fraze koje su im upućene ili ponavljati reči ili fraze koje su čuli umesto da izgovaraju normalne reči;
- teško izražavati sopstvene potrebe uobičajenim rečima ili pokretima;
- teško se prilagođavati kada se neka rutina promeni;
- neobično reagovati na to kako stvari mirišu, kakav ukus imaju, kako izgledaju, kakve su na dodir ili kako zvuče.

Izazovi u učenju:

- izazovi u komunikaciji mogu prouzrokovati probleme u učenju, u celini uzev;
- poremećaji autističnog spektra često se javljaju istovremeno sa ADHD i specifičnim teškoćama u učenju;
- na mogućnosti učenika da uče ne mora nužno uticati nedostatak kognitivne sposobnosti;

- socijalno-emocionalne i/ili senzorske i motoričke teškoće;
- mnogi učenici sa autizmom suočavaju se sa siledžijskim ponašanjem drugih učenika.

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa autizmom u odeljenju u redovnoj školi?

- Izbegavajte senzorsku preopterećenost u načinu na koji je učionica ukrašena ili obilju aktivnosti koje se u njoj obavljaju usled čega učenicima sa autizmom može biti teško da se usredsrede.
- Uspostavite jasnu i uređenu rutinu u odeljenju.
- Pripremite učenika ako očekujete neke promene.
- Planirajte i vežbajte strategiju komunikacije i socijalne rutine.
- Dopustite učeniku da koristi čepiće za uši ili slušalice koje ga štite od buke na posebno bučnim mestima.
- Obezbedite učeniku neki miran prostor na kome bi on mogao da se odmori („tajmout“) ako je to potrebno.
- Obezbedite vizuelne ili pismene instrukcije i planove (uče vizuelno).
- Nove ili komplikovane sadržaje predstavljajte na različite načine, ali se naročito trudite da pokažete šta treba da se urad.
- Dopustite učeniku da koristi računar, naročito program za pisanje.
- Na učenike sa poremećajima autističnog spektra blagotvorno utiču strukturisana uputstva i svakodnevna rutina.
- Koristite doslovne formulacije zato što je mnogim učenicima sa autizmom teško da razumeju metaforično izražavanje.
- Nemojte polaziti od pretpostavke da učenik sa autizmom ima intelektualnu ometenost.

Ograničenja/Primereni profili u višem srednjem obrazovanju

Ograničenja su individualna. Mnogi učenici sa Aspergerovim sindromom postižu veliki uspeh na studijama. Učenicima sa autizmom potrebno je da budu lično usmeravani u izboru nastave koja je prilagođena njihovim individualnim potrebama.

6.6.8. Učenici sa emocionalnim problemima

Definicija:

Učenici sa emocionalnim problemima:

- pokazuju da nisu sposobni da uspostavljaju ili održavaju zadovoljavajuće međuljudske odnose;
- razviju fizičke simptome straha vezane za lične ili školske probleme;
- ispoljavaju osećanje nezadovoljstva i nesreće koje ih potpuno zaokuplja i u sasvim normalnim okolnostima;
- ispoljavaju neadekvatne vrste ponašanja u normalnim okolnostima.

Izazovi u učenju

- Učenicima sa emocionalnim poremećajima odgovaraju veoma strukturisani programi u kojima je redosled aktivnosti i postupaka konstantan i stabilan.

Kako zadovoljiti potrebe učenika sa emocionalnim problemima u u odeljenju u redovnoj školi i pružiti im potrebnu podršku?

- Kad god je to moguće, omogućite učeniku da stekne osećaj odgovornosti. Zadužite ga za nešto malo i postarajte se da odate priznanje naporima koje je uložio.
- Pružite mogućnost učeniku da sam odabere neku aktivnost.
- Pozovite učenika da sa svojim otkrićima ili zaključcima upozna drugove u odeljenju.
- Uključite učenika u aktivnosti sa drugim učenicima, i to naročito onima koji mogu da mu posluže kao dobri uzori.
- Često razgovarajte o primerenom ponašanju u učionici.
- Potrudite se da omogućite da učenik sedi na mestu koje je udaljeno od svega što bi moglo da mu remeti pažnju.
- Kad god je to moguće, trudite se da aktivnosti budu kratke i brze.
- Odmah mu pružite povratne informacije, podsticaje i u dovoljnoj meri ga hvalite.

Ograničenja/Primereni profili u višem srednjem obrazovanju

- Ako su valjano usmeravani i ako im se pruža odgovarajuća podrška, od tih učenika se očekuje da nemaju nikakva ograničenja u višem srednjem obrazovanju niti kasnije, na studijama.

Literatura

- Aliu, L. 2019. Analysis of Kosovo's Education System. Friedrich Ebert Foundation. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/kosovo/15185-20190220.pdf>
- Zakon br. 04/L –032 o preduniverzitetskom obrazovanju. Priština, Kosovo: „Službeni list“.
- Zakon br. 03/L-068 o obrazovanju u opštinama. Priština, Kosovo: „Službeni list“.
- Zakon br. 03/L-060 o nacionalnim kvalifikacijama. Priština, Kosovo: „Službeni list“.
- Zakon br. 04/L-138 o profesionalnom obrazovanju i osposobljavanju. Priština, Kosovo: „Službeni list“.
- Business Foundation for Education. 2018. PROFILE of School-Based Career Center for VET Schools in Kosovo. Swiss Agency for Development and Cooperation SDC. 2018. http://helvetas-ks.org/eye/file/repository/Profile_School_Based_Career_Center_ENG1_3.pdf
- Council of the European Union. 2017. Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on Inclusion in Diversity to achieve a High-Quality Education for All. Brussels: 17th February 2017. 6356/17.
- Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH, GlZ. Assessment Report for 2019 on the Kosovo Education Strategic Plan 2017–2021.
- Education and VET System in Kosovo. Western Balkans Alliance for Work-based Learning. 2018. Education Reform Initiative of South-Eastern Europe. <https://wba4wbl.com/kosovo/education-and-vet-system/>
- Guidelines for inclusive learning and teaching in high schools and universities DRAFT VERSION ONLY Editors: Bridget Middlemas, Liesbeth Spanjers & Clara Rubiano. 2018. Development and Implementation of Social Dimension Strategies in Armenia and Bosnia and Herzegovina through Cross-Regional Peer-Learning. <http://inclusionerasmus.org/wp-content/uploads/2017/06/FINAL-DRAFT-INCLUSION-Guidelines-November-2018-SENT-1.pdf>
- Including Persons with Disabilities in Technical and Vocational Education and Training – A Guide for Administrators and Instructors to Disability Inclusion. (2016). International Labour Organization.
- Karjalainen M. & Lindroos S. & Matero M. & Simola T. 2020. Kasvatus- ja ohjausalan käsikirja. (Handbook on Education and Guidance). Porvoo: SanomaPro.
- Lappalainen, K., Waltzer, K. & Hotulainen, R. 2020. Special Educational Needs and Disabilities in Youths (Finland). Bloombury Publishing.
- Learning disability. <https://www.ldrfa.org/learning-disability-adhd-facts/>
- Malone, K. 2021. The challenges Students with Autism Face. <https://www.graduateprogram.org/2021/01/the-challenges-students-with-autism-face/>
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju. 2013. Administrativno uputstvo br. 18/2013: Korišćenje Individualnog obrazovnog plana.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju. 2013. Administrativno uputstvo br. 22/2013: Maksimalni broj učenika u odeljenju i odnos nastavnika—učenik.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju. 2018. Administrativno uputstvo br. 2/2018: Resursni centri.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju. 2017. Administrativno uputstvo br. 16/2017: Profesionalno ocenjivanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju. 2017. Strateški plan obrazovanja Kosova 2017–2021. Priština, Kosovo, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju, Strategija osiguranja kvaliteta za preduniverzitetsko obrazovanje 2016–2020.
- Mitchell D. 2014. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies.
- Naser, Z, Perolli Shehu, B. & Anderson, J.A. 2020. The Understanding of Inclusive Education in Kosovo: Legal and Empirical Argumentation. Center for Educational Policy Studies Journal. June 2020. <file:///C:/Users/Omistaja/Downloads/TheUnderstandingofInclusiveEducationinKosovo-LegalandEmpericalArgumentation.pdf>
- Opetushallitus. 2018. Erytinen tuki ammatillisessa koulutuksessa. (Finnish National Agency for Education. 2018. Special support in vocational education and training) <https://eperusteet.opintopolku.fi/eperusteet-service/api/dokumentit/4637898>
- Recognition of the need for support. <https://oppimateriaalit.jamk.fi/senivet/fundamentals-of-learning-difficulties/recognition-of-the-need-for-support-2/>
- <https://www.rks-gov.net/EN/f276/education/vocational-education>
- Strategies for teaching students with intellectual disabilities. 2018. Therapy travelers. <https://therapytravelers.com/strategies-teaching-students-intellectual-disabilities/>
- Students with an Intellectual Disability (5 Methods to Help). Classful. <https://classful.com/students-with-an-intellectual-disability/>
- Teaching Students with Special Needs <https://www.teachervision.com/special-needs/teaching-students-special-needs>
- Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom, 2007.

